

## บทที่ 2

### ตรวจเอกสาร

สำหรับเอกสารที่เกี่ยวข้องในการศึกษาวิจัยเรื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน กรณีศึกษาเทศบาลตำบลปริก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลานั้น ได้นำเสนอเนื้อหาในหัวข้อที่เกี่ยวข้องตามลำดับ ดังนี้

1. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมูลฝอย
2. การมีส่วนร่วมของประชาชน
3. กระบวนการเรียนรู้
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

### 1. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมูลฝอย (Solid Waste)

#### 1.1 ความหมายของมูลฝอย

ความหมายของมูลฝอยตามคำจำกัดความของสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2534 หมายถึง บรรดาสิ่งต่าง ๆ ซึ่งในขณะนั้นคนไม่ต้องการและทิ้งไป ทั้งนี้รวมตลอดถึงเศษผ้า เศษอาหาร มูลสัตว์ ซากสัตว์ ภาชนะ ฝุ่นละออง และเศษวัสดุ สิ่งของที่เก็บกวาดจากเคหะสถาน อาคาร ถนน ตลาด โรงงานอุตสาหกรรม และที่อื่น ๆ

ประเภทของมูลฝอยสามารถจำแนกตามแนวทางในการจัดการมูลฝอยที่เหมาะสม ได้ดังนี้ (มูลนิธิเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและพลังงาน, ม.ป.ป.)

- 1) มูลฝอยรีไซเคิล หมายถึง วัสดุที่ยังสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้โดยกระบวนการจัดการทางอุตสาหกรรม หรือสามารถนำกลับมาใช้ซ้ำได้โดยตรง เช่น กระดาษหนังสือพิมพ์ กระดาษสมุด แก้ว เศษแก้ว พลาสติก ขวดน้ำ เหล็ก ทองแดง ทองเหลือง ตะกั่ว เป็นต้น
- 2) มูลฝอยอินทรีย์ หมายถึง มูลฝอยที่สามารถย่อยสลายได้และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในรูปของปุ๋ย เช่น เศษอาหาร เศษผักผลไม้ ใบไม้ กิ่งไม้ เป็นต้น
- 3) มูลฝอยอันตราย หมายถึง มูลฝอยที่เกิดจากอาคารบ้านเรือนและต้องการการจัดการที่พิเศษกว่ามูลฝอยประเภทอื่น ๆ เช่น หลอดฟลูออเรสเซนต์ ถ่านไฟฉาย แบตเตอรี่ เป็นต้น

4) มูลฝอยทั่วไป หมายถึง มูลฝอยที่ไม่สามารถย่อยสลายและนำกลับมาใช้ใหม่ได้ เช่น ถุงพลาสติก ก้นบุหรี่ โฟม เป็นต้น

## 1.2 แนวทางการจัดการมูลฝอยชุมชน

แนวทางในการแก้ไขปัญหามูลฝอยที่ได้ผลและมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องมีการดำเนินการควบคู่กับการจัดการมูลฝอยที่เหมาะสม โดยชุมชน โดยเน้นที่การลดปริมาณมูลฝอยที่เกิดขึ้นตั้งแต่แหล่งกำเนิด การคัดแยกมูลฝอยเพื่อให้การกำจัดมีประสิทธิภาพ และมีการแปรรูปมูลฝอยเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของประชาชนทั่วไป สถานประกอบการ หน่วยงานราชการท้องถิ่น และสถาบันการศึกษา ดังนั้นแนวทางในการลดปริมาณมูลฝอยชุมชน สามารถใช้แนวทางต่าง ๆ ดังนี้ (มูลนิธิเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและพลังงาน, ม.ป.ป.)

1.2.1 การลดปริมาณการผลิตมูลฝอย (Waste Minimization) ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธีดังต่อไปนี้

1.2.1.1 การลดปริมาณมูลฝอย (Reduce) โดยการเลือกใช้สินค้าที่มีคุณภาพและบรรจุภัณฑ์น้อยชิ้น อายุการใช้งานนาน และตัวสินค้าไม่เป็นมลพิษ เช่น การใช้ถุงผ้าแทนการใช้ถุงกระดาษหรือถุงพลาสติก การซื้อสินค้าปริมาณมากเพื่อลดปริมาณจากบรรจุภัณฑ์

1.2.1.2 การหลีกเลี่ยงการใช้วัสดุที่กำจัดยาก (Reject) เช่น โฟมบรรจุอาหารและถุงพลาสติก โดยการใช้วัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายได้แทน เช่น การใช้ใบตองบรรจุอาหาร หรือการหลีกเลี่ยงการใช้สารอันตรายโดยใช้สารจากธรรมชาติทดแทน เช่น การใช้สารที่สกัดจากวัสดุธรรมชาติแทนการใช้สารกำจัดแมลงที่มาจากสารสังเคราะห์ทางเคมี หรือการใช้ถ่านหรือแบตเตอรี่ที่สามารถชาร์ตใหม่ได้ เพื่อเป็นการลดปริมาณการเกิดสารอันตรายที่ต้องกำจัด

1.2.1.3 การนำวัสดุที่ใช้แล้วกลับมาใช้ซ้ำ (Reuse) เป็นการยืดอายุการใช้งานหรือใช้ประโยชน์มากขึ้นก่อนจะนำไปทิ้ง เช่น การนำขวดแก้ว ขวดพลาสติกมาใช้ซ้ำ การใช้กระดาษทั้ง 2 หน้า การเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ชนิดเติม

1.2.1.4 การซ่อมแซมวัสดุที่ชำรุดเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ (Repair) ซึ่งเป็นการประหยัดทรัพยากรและพลังงานในการผลิตสินค้านั้น และลดปริมาณมูลฝอยที่มีขนาดใหญ่จำพวกเฟอร์นิเจอร์ในครัวเรือนและเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น โต๊ะ ตู้เย็น โทรทัศน์ หรือแม้กระทั่งการซ่อมแซมเสื้อผ้า

1.2.1.5 การแปรรูปเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycle) เป็นการนำมูลฝอยบางประเภทมาผ่านกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรมเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ในรูปแบบเดิม หรือรูปแบบอื่นประเภทที่สามารถนำมาแปรรูปใช้ใหม่ ได้แก่ (1) กระดาษ เช่น กระดาษกล่อง กระดาษสมุด ถุงสีน้ำตาล หนังสือพิมพ์ (2) พลาสติก เช่น ขวดแชมพู ขวดน้ำ ภาชนะพลาสติก (3) โลหะ/อโลหะ เช่น

กระป๋องเหล็ก/อลูมิเนียม เศษเหล็ก ทองแดง ทองเหลือง ตะกั่ว สังกะสี (4) แก้ว เช่น ขวดแก้ว ขวด เบียร์ เศษแก้วสีต่าง ๆ

1.2.1.6 การตอบรับที่จะมีส่วนร่วมในการคัดแยกมูลฝอยเพื่อลดปริมาณมูลฝอย (Response) ซึ่งเป็นตัวสะท้อนถึงการมีบทบาทเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชน โดยผู้ผลิตมูลฝอย ยอมตอบรับที่จะปฏิบัติตามมาตรการและวิธีการที่กำหนดไว้เพื่อลดปริมาณมูลฝอย (สุนีย์ มัลลิกะ มาลัย , 2540)

### 1.2.2 การใช้ประโยชน์จากมูลฝอย (Solid Waste Utilization)

รูปแบบการใช้ประโยชน์จากมูลฝอยทั้งทางตรงและทางอ้อม มีดังนี้ (มูลนิธิเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อม และพลังงาน, ม.ป.ป.)

1.2.2.1 การใช้ประโยชน์ทางตรงโดยการหมักทำปุ๋ยซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ จากสารอินทรีย์ โดยการนำเศษอาหาร ใบไม้ กิ่งไม้ มาหมักให้เกิดการย่อยสลายในสภาวะที่มี อากาศและไม่มีอากาศ ซึ่งจะมีการทำใน 2 ลักษณะคือปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยน้ำ

1.2.2.2 การใช้ประโยชน์ในรูปของเชื้อเพลิงจากมูลฝอย โดยการนำมูลฝอย ประเภทที่มีค่าความร้อนสูงมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในอุตสาหกรรม

### 1.2.3 การกำจัดมูลฝอยที่เหมาะสม (Appropriate Solid Waste Disposal)

เมื่อมีการลดปริมาณการผลิตมูลฝอยจากแหล่งกำเนิดแล้วจะเหลือปริมาณที่ไม่ สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ หรือนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบอื่น ๆ ได้ ต้องมีการกำจัดที่เหมาะสม โดยต้องเป็นกระบวนการที่ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมและสามารถรองรับ ปริมาณมูลฝอยครอบคลุมทั้งพื้นที่ในระยะยาว

## 1.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามูลฝอยของชุมชน

ปัจจุบันการจัดการปัญหามูลฝอยไม่ใช่ปัญหาที่สามารถจัดการโดยหน่วยงานหรือ องค์กรใดเพียงแห่งเดียว ต้องมีความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาจึงจะสามารถจัดการกับปัญหา มูลฝอยได้อย่างประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ ซึ่งกลไกหลักของการดำเนินงานคือ ประชาชน ทั่วไปในฐานะที่เป็นผู้ก่อให้เกิดมูลฝอย จึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว แนวความคิดนี้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมูลฝอยด้านการลดปริมาณมูลฝอย การ คัดแยกและรวบรวมมูลฝอยอย่างเป็นระบบ และเพิ่มบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ ของภาครัฐ ซึ่งต้องการให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและวิถี การดำเนินชีวิตของชุมชน ทั้งนี้แนวคิดในการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามูลฝอยของชุมชน ประกอบด้วย (มูลนิธิเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและพลังงาน, ม.ป.ป.)

1.3.1 การสร้างวิสัยทัศน์และจิตสำนึก การที่ชุมชนมีจิตสำนึกที่เห็นถึงความสำคัญของการจัดการมูลฝอยของชุมชนเพื่อให้ชุมชนน่าอยู่ นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ผู้นำชุมชนมีวิสัยทัศน์และนโยบายที่ชัดเจนจะทำให้ผลักดันนโยบายและแผนไปสู่การปฏิบัติได้ง่ายขึ้น ซึ่งวิธีการสื่อสารให้กับประชาชนทราบถึงข้อมูลข่าวสาร และการให้ความรู้เกี่ยวกับแนวปฏิบัติและวิธีการจัดการมูลฝอยที่เหมาะสม รวมทั้งผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหานั้น จะมีส่วนส่งเสริมให้เกิดจิตสำนึกที่จะช่วยกันดูแลรักษาชุมชนของตน

1.3.2 การจัดการเชิงภาคี โดยต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการมูลฝอยของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมและบทบาทหลักในการดำเนินงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักวิชาการ องค์กรเอกชน ภาคธุรกิจ เพื่อให้เกิดแนวคิดใหม่ในการพัฒนาที่ส่งผลต่อการปฏิบัติโดยให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมทำงานและเรียนรู้ร่วมกัน

1.3.3 การสร้างเครือข่าย เพื่อให้เกิดโครงสร้างและแนวทางในการทำงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเกิดการประสานงาน เพื่อให้การจัดการชุมชนเป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น การสร้างเครือข่ายอาจจัดขึ้นในรูปแบบของชุมชนกับชุมชน ชุมชนกับภาครัฐ หรือชุมชนกับภาครัฐและเอกชน เมื่อมีการสร้างเครือข่ายที่ครอบคลุมจะทำให้การแก้ไขปัญหามูลฝอยสามารถดำเนินงานได้ง่ายและประสบความสำเร็จ

1.3.4 การจัดทำแผนปฏิบัติการในการจัดการมูลฝอยของชุมชน เป็นการกำหนดเป้าหมายและความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง โดยจัดเป็นแผนการดำเนินงานในระดับจังหวัด และระดับชุมชน เพื่อใช้เป็นคู่มือและแนวทางในการปฏิบัติงานซึ่งมุ่งเน้นที่การแก้ไขปัญหาที่สาเหตุ ลดการเกิดมูลฝอย เน้นการจัดการมูลฝอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

แนวความคิดการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องการร่วมรับผิดชอบ (Share Responsibilities Concept) ซึ่งนำมาใช้ในประเทศที่พัฒนาแล้วบางประเทศ เช่น ญี่ปุ่น และเยอรมัน ซึ่งได้ใช้แนวทางความร่วมมือในการรับผิดชอบในการจัดการมูลฝอย ทั้งภาครัฐ ส่วนกลาง ภาครัฐส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ และภาคประชาชน โดยได้เพิ่มเติมในกรณีการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการมูลฝอยว่า ควรมีกระบวนการดังนี้ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2543)

1) ร่วมรับรู้ หมายถึง รับรู้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน รับรู้ถึงวิธีการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหา ลดผลกระทบของปัญหาและป้องกันปัญหา

2) ร่วมคิดและแสดงความคิดเห็น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการรับรู้ข้อมูล เมื่อประชาชนเกิดความตระหนักแล้วยอมเป็นช่องทางที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมคิดและแสดงความคิดเห็น

ถึงวิธีการที่จะนำไปสู่การแก้ไขปรับปรุง ป้องกันปัญหา การให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้อย่นำมาซึ่งการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่อไป

3) ร่วมดำเนินการ เมื่อวิธีการที่จะนำไปสู่การแก้ไขปรับปรุงและป้องกันปัญหาเกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ก็เท่ากับเป็นการยอมรับของพวกเขา ดังนั้น หากจะต้องให้พวกเขาเข้าร่วมดำเนินการตามกิจกรรมที่ได้มาแล้ว ความเป็นไปได้ย่อมมีมาก

4) ร่วมติดตามตรวจสอบ ความเข้มแข็งและความต่อเนื่องในการดำเนินการย่อมต้องอาศัยปัจจัยความร่วมมือของประชาชนในชุมชนที่จะทำการติดตามและตรวจสอบว่า ในการดำเนินการนั้นมีปัจจัยใดบ้างที่จะเป็นปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ เพื่อจะได้แก้ไขได้ทันที่

5) ร่วมรับผิดชอบ ความสำเร็จและความล้มเหลวของกิจกรรมหรือโครงการย่อมขึ้นอยู่กับความร่วมมือรับผิดชอบของประชาชนในชุมชน มิใช่เป็นของผู้ริเริ่มโครงการหรือผู้นำชุมชน การยอมรับที่จะมีส่วนร่วมรับผิดชอบย่อมสะท้อนถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนในทุกระดับที่กล่าวมานี้

6) ร่วมขยายผล การจัดการเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่า หากชุมชนใดมีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว และได้มีการชักชวนด้วยวิธีการใด ๆ ก็ตาม รวมถึงการช่วยเหลือในการจัดการของชุมชนอื่น ๆ ย่อมนำมาซึ่งการขยายผลของการจัดการให้มีความกว้างไกลออกไป ซึ่งชุมชนมีการจัดการอย่างถูกวิธีมากชุมชนเท่าใด ย่อมส่งผลดีต่อการแก้ไขปัญหาลี้่วงแวดล้อมได้มากเท่านั้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนทั้ง 6 ขั้นตอนดังกล่าวนี้ หากการจัดการชุมชนใดสามารถที่จะดำเนินการให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ทั้ง 6 ขั้นตอน คาดว่าจะนำมาซึ่งประสิทธิผลในการลดปริมาณและแก้ปัญหาลี้่วงแวดล้อมได้ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2543)

## 2. การมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนถือได้ว่า เป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน และเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งจำเป็นต่อการดำเนินโครงการพัฒนาชนบทที่มีประสิทธิภาพ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเป็นทั้งวิธีการนำไปสู่เป้าหมาย และจะเป็นเป้าหมายในตัวเองสำหรับการดำเนินงานในโครงการพัฒนาชนบทด้วย (สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา, 2544) ปัจจุบัน แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation of Development) ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา โดยกระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน พลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย (จรัญญา วงษ์พรหม, 2536)

## 2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังที่ ออร์พินท์ สฟโซคซัย (2541) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม โดยเน้นสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนให้ร่วมรับประโยชน์ และร่วมลงทุนลงแรงด้วย ได้แก่ การร่วมคิด เสนอแนวทาง และวางแผน ในกระบวนการพัฒนาใน กิจกรรมที่เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่และอนาคตของเขา บนหลักเสรีภาพของบุคคล และโดยความสมัครใจ ปราศจากการบังคับในทุกรูปแบบ (สมเดช สิทธิพงษ์พิทยา, 2544)

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2543) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมต้องครอบคลุมในกระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น ได้แก่ การร่วมคิดในการชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ การดำเนินการ การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐโดยผู้ร่วมงานทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน ต้องมีอุดมการณ์ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามจุดมุ่งหมายในทิศทางที่ดีขึ้น ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินการ บริหารจัดการ ติดตามประเมินผล และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนา

## 2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน สรุปได้ดังนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535)

- 2.2.1 ประชาชนตระหนักในปัญหาของตนเอง และตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา
- 2.2.2 ประชาชนมีโอกาสที่จะได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตนเอง
- 2.2.3 เป็นการระดมทรัพยากรบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- 2.2.4 ประชาชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ทำให้การพัฒนาที่มีความมั่นคงถาวรและต่อเนื่อง
- 2.2.5 เป็นการส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย ทำให้ประชาชนนั้นมีความคิดอิสระในการตัดสินใจ
- 2.2.6 เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบ และมีอำนาจในการพัฒนาชุมชนของตนเอง

## 2.3 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนามีระดับความมากน้อยแตกต่างกันไปตามสภาพของชุมชน โครงสร้างการดำเนินงานของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชน ตลอดจนลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535) และแตกต่างกันตามความสมัครใจของแต่ละบุคคลที่เข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา ซึ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจพิจารณาจำแนกออกได้เป็น 6 ระดับ (สมเดช ลิทธิพงษ์พิทยา, 2544) ได้แก่

2.3.1 การไม่มีส่วนร่วม ในกรณีนี้หมายถึงว่า บุคคลนั้นไม่มีส่วนร่วมเลย หรือหากจะมีส่วนเข้าร่วมก็เป็นการเข้าร่วมในการถูกบังคับจากบุคคลอื่น

2.3.2 การมีส่วนร่วมน้อยมาก ลักษณะนี้เป็นการมีส่วนร่วมที่มีได้เกิดจากความสมัครใจโดยบริสุทธิ์ แต่ที่เข้าร่วมก็เพราะมุ่งหวังค่าจ้าง หรือรางวัลอื่น ๆ ตอบแทนเป็นสำคัญ

2.3.3 การมีส่วนร่วมน้อย เป็นการมีส่วนร่วมในการรับทราบการดำเนินงานโครงการพัฒนาต่าง ๆ โดยอาจให้ความร่วมมือบ้างในลักษณะของการช่วยเหลือสนับสนุนในบางกรณี

2.3.4 การมีส่วนร่วมปานกลาง ในกรณีนี้จะเป็นการมีส่วนร่วมเข้าร่วมการแสดงความคิดเห็นหรือแสดงปัญหา และความต้องการต่าง ๆ ต่อบุคคล หรือที่ประชุมซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานพัฒนา การเข้าร่วมดำเนินงานพัฒนาในลักษณะต่างๆ อีกทั้งรวมถึงการถูกสัมภาษณ์ตามความต้องการ (ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์, 2531)

2.3.5 การมีส่วนร่วมมาก ลักษณะการมีส่วนร่วมในระดับนี้ จะมุ่งที่การเข้าร่วมตัดสินใจชี้ขาดในการกำหนดโครงการพัฒนาเป็นสำคัญ รวมทั้งการร่วมดำเนินงาน และการประเมินผลงานโครงการพัฒนาด้วย

2.3.6 การมีส่วนร่วมในอุดมคติ การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้เกิดขึ้นได้ยากมากในทางปฏิบัติโดยมีการยึดหลักว่าเสียประชาชน คือกฎหมายหรือข้อยุติในทุกกรณี

## 2.4 กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่าทั่วไปแล้วกระบวนการมีส่วนร่วมมีดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มพัฒนา (นิมิต แสงเกตุ, 2541) โดยอาจเริ่มจากการศึกษาชุมชน โดยร่วมกันเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นและปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน (ปาริชาติ วัลย์เสถียรและคณะ, 2543) เพื่อใช้ค้นหาปัญหา ความต้องการของชุมชน รวมทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผน แก้ไขปัญหา ตลอดจนร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ที่สำคัญคือ ประชาชนต้องตัดสินใจด้วยตนเอง (WHO/UNICEF, 1978)

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน โดยมีการรวมกลุ่มในการแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากร (ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ โดยประชาชนร่วมในการสนับสนุนทุน อุปกรณ์ วัสดุ แรงงาน การบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงานขอความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอก ซึ่งการมีส่วนร่วมแบบนี้พบในหลายท้องถิ่นที่ชุมชนและองค์กรชุมชนท้องถิ่นไม่เข้มแข็ง และรัฐแทรกตัวเข้ามาเป็นผู้นำ ริเริ่มหาปัญหาและวางแผนงานมาก่อนแล้ว (สัจชัย สุดิพันธ์วิหาร และสุชาติ นวกวงษ์, 2543)

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และมีการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนโดยเท่าเทียมกัน (WHO/UNICEF, 1978) ทั้งต่อบุคคลและสังคม ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล โดยเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า ผลการดำเนินงานสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์เพียงใด อาจเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือประเมินผลรวม และยังช่วยในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วทั้งที่ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 )

จากกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ทำให้เกิดข้อสงสัยว่า ถ้าหากต้องการให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ขั้นตอนดำเนินงานของภาครัฐควรเป็นเช่นไร เป็นความจริงที่ว่าส่วนใหญ่ในปัจจุบัน การพัฒนาเป็นกิจกรรมที่รัฐบาลเป็นผู้นำ กำหนดยุทธศาสตร์ และเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ดังนั้นบทบาทของภาครัฐจึงควรพยายามระดมประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาส่งเสริม กระตุ้น สนับสนุนช่วยเหลือประชาชนในกิจกรรมที่ประชาชนเห็นพ้องต้องกัน มากกว่าคอยสั่งการ (สุพรรณิ ไชยอำพร และสนิท สมักรการ, 2542) และเพื่อให้การทำงานของรัฐหรือผู้จัดดำเนินโครงการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่จะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง จึงต้องมีขั้นตอนในการดำเนินงาน ซึ่งคาสติโล (Castillo, 1983 อ้างถึงในสุพรรณิ ไชยอำพร และสนิท สมักรการ, 2542) ได้สรุปขั้นตอนการดำเนินงานที่ได้จากกรณีศึกษาของประเทศฟิลิปปินส์ ไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 เจ้าหน้าที่บริหารหรือกลุ่มผู้ที่ต้องปฏิบัติงานสนาม ซึ่งได้รับการอบรมอย่างดี เริ่มเข้าสู่ชุมชนโดยผ่านทางผู้นำท้องถิ่น หรือกลุ่มอ้างอิง

ขั้นที่ 2 เจ้าหน้าที่ออกเดินสำรวจลักษณะกายภาพของชุมชน และพยายามทำความรู้จัก เชื่อมเป็นรายครัวเรือน เพื่อพูดคุยเกี่ยวกับความต้องการหรือปัญหาของเขา



ขั้นที่ 3 เมื่อพบว่าปัญหาหรือความต้องการใดน่าจะเป็นปัญหาร่วมของชุมชน จึงจะเริ่มพูดคุยอภิปรายอย่างเฉพาะเจาะจง เกี่ยวกับปัญหานั้นรวมทั้งแนวทางแก้ไข

ขั้นที่ 4 จัดประชุมกลุ่มร่วมกันเพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหา

ขั้นที่ 5 วางแผนงานเพื่อแก้ปัญหา

ขั้นที่ 6 ดำเนินงานตามแผน

ขั้นที่ 7 ประเมินผลการดำเนินงานโดยประชาชนและเจ้าหน้าที่ เพื่อร่วมกันบำรุงรักษา งานที่จัดทำและเพื่อเตรียมการสำหรับปัญหาที่จะเผชิญต่อไป

จะเห็นว่าในขั้นที่ 1 และ 2 ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถมีส่วนร่วมโดยการ อภิปรายและจัดเตรียมข้อมูลเพื่อระบุปัญหาความต้องการ ในขั้นที่ 3 และ 4 ประชาชนเข้าร่วม ประชุมและร่วมกันระบุสาเหตุปัญหา ในขั้นที่ 5 ประชาชนแสดงการมีส่วนร่วมโดยลงประชามติ ในการตัดสินใจเกี่ยวกับแผนงานโครงการ ในขั้นที่ 6 ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดย สามารถร่วมแรง ร่วมบริจาคสิ่งของรวมทั้งเงิน และในขั้นสุดท้าย ขั้นที่ 7 ประชาชนแสดงความ คิดเห็นและการประเมินผลการทำงาน รวมทั้งเสนอแนวทางและวิธีการในการบำรุงรักษาผลงาน การมีส่วนร่วมทั้ง 7 ขั้นตอนจึงถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ครบถ้วนตามกระบวนการมีส่วนร่วม อย่างแท้จริง แม้ว่าในขั้นแรก ๆ เจ้าหน้าที่ของรัฐฯ จะมีบทบาทนำมากกว่าก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็น ความจำเป็นสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา (สุพรรณิ ไชยอำพร และสนิท สมักรการ, 2542)

## 2.5 การส่งเสริมการมีส่วนร่วม

การส่งเสริมการมีส่วนร่วม เป็นการพัฒนาวิธีการสื่อสารระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือการถูกกระตุ้นจากภายนอก การพัฒนาที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการเปิดโอกาสให้ ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมในกระบวนการคิด และตัดสินใจอนาคต (อรพินท์ สพโชคชัย, 2538)

จากประสบการณ์ในการทำงานของโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน นเรศ สงเคราะห์สุข (2541) ได้สรุปประสบการณ์การทำงานที่ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ ประชาชน ไว้ 2 ด้านด้วยกัน คือ

2.5.1 การจัดกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ดังต่อไปนี้

2.5.1.1 การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจ และ เรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ

2.5.1.2 การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายใน ชุมชนและระหว่างชุมชน

2.5.1.3 การจัดทัศนศึกษาดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็น และแลกเปลี่ยนแนวคิด และ ประสบการณ์

2.5.1.4 การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ

2.5.1.5 การลงมือปฏิบัติจริง

2.5.1.6 การถอดประสบการณ์และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

2.5.2 การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้ หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหาหรือกิจกรรมการพัฒนาได้ โดยกิจกรรมต่อไปนี้

2.5.2.1 แลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและชัดเจนขึ้น

2.5.2.2 สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง

2.5.2.3 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์กรร่วมกัน

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ายุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการสร้างจิตสำนึก และสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และการให้อำนาจแก่ประชาชนให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา มีพื้นฐานคือกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการกลุ่ม ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เริ่มต้นจากการพัฒนาระดับปัจเจก เพื่อให้ชาวบ้านมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจแก้ไขปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตน และมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่ายเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้มีพลังในการต่อรอกมากยิ่งขึ้น ในทุกระดับของการพัฒนาองค์กรจะต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้นำและเครือข่าย โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติและการสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

## 2.6 ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา จะต้องมียุทธศาสตร์ที่เอื้ออำนวย หรือมีส่วนผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยปัจจัยที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

ปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา แบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่มดังต่อไปนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

#### 2.6.1 ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ โดยรัฐจะต้องดำเนินการดังต่อไปนี้

2.6.1.1 การกำหนดนโยบาย จะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น

2.6.1.2 สนับสนุนกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง

2.6.1.3 การสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบบต่าง ๆ ของราชการจะต้องเอื้ออำนวยและเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

2.6.1.4 มีการติดตามประเมินผล และการให้การสนับสนุนในภายหลัง

#### 2.6.2 ปัจจัยด้านประชาชน โดยประชาชนในชุมชนจะต้อง

2.6.2.1 มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา

2.6.2.2 เป็นฝ่ายตัดสินใจ ริเริ่มกิจกรรม และรับผลประโยชน์

2.6.2.3 เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม หรือเป็นผู้นำท้องถิ่น

2.6.2.4 มีการติดต่อประสานงานกับเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานอื่น

2.6.2.5 ได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง

#### 2.6.3 ปัจจัยด้านนักพัฒนา โดยนักพัฒนาต้องทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

2.6.3.1 ศึกษาชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน และได้เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุก ๆ ด้านในชุมชน

2.6.3.2 มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม

2.6.3.3 ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ ซึ่งจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในงานพัฒนา

2.6.3.4 รวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหา

2.6.3.5 เป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร วิทยาการใหม่ ๆ วัสดุ อุปกรณ์ที่จำเป็นและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.6.3.6 มีความจริงใจ และมีความผูกพันกับท้องถิ่นเพื่อให้ประชาชนเชื่อถือและศรัทธา

2.6.3.7 ดำเนินงานพัฒนาที่มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

#### 2.6.4 ปัจจัยเชิงใจ

2.6.4.1 การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา

#### 2.6.4.2 โครงการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

### 2.7 เจือ้นใจการมีส่วนร่วมของประชาชน

เจือ้นใจที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท ดังนี้

#### 2.7.1 เจือ้นใจทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม

2.7.1.1 การกระจายอำนาจทางการเมืองออกไปในทุกระดับ และกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน

2.7.1.2 สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและกายภาพของชุมชนเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม

2.7.1.3 สิทธิความเป็นพลเมือง

#### 2.7.2 เจือ้นใจของโครงการพัฒนา

2.7.2.1 โครงการพัฒนาอำนวยความสะดวกให้กับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม

2.7.2.2 มีการกระจายความรับผิดชอบ

2.7.2.3 ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ

2.7.2.4 มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำ และมีการเสริมด้านวิชาการแก่

สมาชิกกลุ่ม

#### 2.7.3 เจือ้นใจของนักพัฒนา

2.7.3.1 ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นในการทำงานพัฒนา และความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานกับประชาชน

2.7.3.2 การรับฟังปัญหาและการร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน

2.7.3.3 มีการศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน

2.7.3.4 การสนับสนุนด้านกำลังใจ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการ

แก้ปัญหา

2.7.3.5 การสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี

#### 2.7.4 เจือ้นใจของผู้นำ

2.7.4.1 มีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม

2.7.4.2 มีความจริงใจ และตั้งใจในการปรับปรุงสภาพของชุมชน

2.7.4.3 ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน

2.7.4.4 มีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา

#### 2.7.5 เจือ้นใจทางการบริหารจัดการ

2.7.5.1 การประสานการดำเนินงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน

2.7.5.2 ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ

2.7.5.3 การมีกองทุน หรือทรัพย์สินที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันเป็นเจ้าของ

2.7.6 เงื่อนไขทางสังคม-จิตวิทยา

2.7.6.1 ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน

2.7.6.2 ความเดือดร้อน ความกังวลร่วมกัน

2.7.6.3 การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนในทิศทางที่ปรารถนา

2.7.6.4 การเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม

2.7.6.5 การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม

2.7.6.6 แรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

## 2.8 เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนนั้น นักพัฒนาจะต้องใช้เทคนิค วิธีต่างๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนได้มาเข้าร่วม สำหรับในกรณีที่มีสถานการณ์ปัญหาเร่งด่วนเกิดขึ้นในชุมชน การสร้างการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นเร็ว โดยจะอยู่ในรูปแบบของการเคลื่อนไหว เช่น การชุมนุมประท้วง การเดินขบวน การเสนอข้อเรียกร้อง การเจรจาต่อรอง เป็นต้น โดยมีสื่อมวลชนเป็นฝ่ายเชื่อมระหว่างขบวนการกับสาธารณชน เพื่อเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นต่อสังคม ส่วนในกรณีที่ไม่มีความเร่งด่วน นักพัฒนาจะต้องสร้างแรงจูงใจเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยใช้เทคนิคการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วิธีการหลัก ๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (อรพินท์ สฟโชคชัยและคณะ, 2543)

### 2.8.1 เทคนิคทางจิตวิทยา

2.8.1.1 การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ โดยการกระตุ้นและให้การศึกษาแบบไม่เป็นทางการ เช่น การจับกลุ่มพูดคุย การถกเถียงปัญหา ฯลฯ

2.8.1.2 การสร้างแรงจูงใจเพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันทำงาน

2.8.1.3 การสร้างความภูมิใจให้กับสมาชิก โดยผู้นำต้องให้ความสนใจต่อสมาชิกในกลุ่มเท่า ๆ กัน

### 2.8.2 เทคนิคการประชาสัมพันธ์

2.8.2.1 การใช้สื่อบุคคลในการติดต่อสื่อสารกันโดยตรง เช่น การประชุม การพบปะ การติดต่อผ่านผู้นำ ฯลฯ หรือการใช้สื่อมวลชน (Mass media) เพื่อกระตุ้นให้เกิดการมี

ส่วนร่วม การใช้เทคนิคดังกล่าว จะต้องขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยข้อมูลที่น่าเสนอจะต้องมีความถูกต้องและชัดเจน

2.8.2.2 ในกลุ่มคนยากจน หรือผู้ด้อยโอกาส จะต้องกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยการช่วยเหลือ หรือสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น เงิน ข้าว วัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น

### 2.8.3 เทคนิคด้านการบริหาร

2.8.3.1 การศึกษาชุมชนก่อนการพัฒนาชุมชน

2.8.3.2 การวางแผนดำเนินกิจกรรมของชุมชนต้องอยู่บนพื้นฐานความต้องการของประชาชนในชุมชน

2.8.3.3 การใช้กระบวนการกลุ่ม เพื่อกระตุ้นให้มีส่วนร่วมในการทำงาน

2.8.3.4 การจัดโครงสร้างองค์กรที่เป็นอิสระจากการครอบงำจากภายนอก

2.8.3.5 การพัฒนาผู้นำในท้องถิ่นโดยการฝึกอบรม

2.8.3.6 การจัดโครงข่ายข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ

2.8.3.7 การสนับสนุนทรัพยากร เงิน วัสดุ วิชาการ และเทคโนโลยี

2.8.3.8 พฤติกรรมของผู้นำต้องทำตัวเป็นกลาง มีความซื่อสัตย์ สุจริต และมีความเสียสละ

## 2.9 มาตรการมีส่วนร่วม

แคสเปอร์สันและไบรทแบงก์ ( Kasperson and Breitbank, 1969 ) ได้เสนอมาตรการมีส่วนร่วม เป็น 3 ประการ คือ

2.9.1 ความเคลื่อนไหวโดยกลุ่ม ไม่ใช่การกระทำโดยแต่ละบุคคล เนื่องจากการกระทำโดยแต่ละบุคคล อาจทำให้การวิเคราะห์หรือสรุปไม่ถูกต้อง เพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น ขึ้นอยู่กับค่านิยม การรับรู้ และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล

2.9.2 ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการร่วมกระทำบ่อยครั้ง ระยะของกิจกรรมที่ยาวนาน หรือมีความผูกพันและมีแรงจูงใจในการกระทำ

2.9.3 คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้น เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับความสามารถและความคิดเห็น มีการประเมินผล

ส่วนเดชเลอร์ และวิลเพิร์ต (Dachter and Wilpert, อ้างถึงใน รื่นรมย์ โกช่าง, 2544) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะการมีส่วนร่วม คือการทำความเข้าใจกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน นั้นจะต้องพิจารณา (1) การมีส่วนร่วมนั้นอยู่ในขั้นตอนใด (2) ใครบ้างที่เข้าร่วม และ (3) การมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มีรายละเอียดดังนี้

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น ต้องมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

- 1.1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาและการตัดสินใจเลือกวิธีการแก้ปัญหา
- 1.2) ร่วมดำเนินการในกิจกรรมการพัฒนา
- 1.3) ร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา
- 1.4) ร่วมประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมพัฒนา

2) องค์ประกอบการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนอาจเป็น ผู้นำหรือชาวบ้านทั่วไป เจ้าหน้าที่ของทางราชการ และเอกชน

3) การจำแนกของการมีส่วนร่วม เช่น การพิจารณาว่าจุดเริ่มของโครงการมาจากคนนอก คือข้าราชการ นักพัฒนา หรือคนในชุมชน เช่น ผู้นำ หรือเกิดจากปัญหาและความต้องการหรือไม่เป็นทางการเป็นแบบชาวบ้าน และเข้าร่วมด้วยความสนใจ ความเห็นใจ หรือเพราะความเกรงใจ

### 3. กระบวนการเรียนรู้

#### 3.1 ความหมายและลักษณะของการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) หมายถึงขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้เป็นเรื่องเฉพาะตน แต่การรับสิ่งเร้าหรือข้อมูลมาเสริมเพิ่มเติม ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในกระบวนการปรับสภาวะ (Accommodation) ที่ไม่สมดุลให้เกิดเป็นสภาวะที่สมดุลนั้น บุคคลจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากผู้อื่น เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมีความจำกัดในเรื่องการรับรู้ ไม่สามารถที่จะรับรู้ทุกสิ่งทุกอย่างในทุกแง่มุมได้หมด การแลกเปลี่ยนข้อมูลและมุมมองในแง่ต่าง ๆ จึงสามารถช่วยให้บุคคลได้ข้อความรู้ที่กว้างขึ้น ดังนั้นการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นจึงเป็นกระบวนการที่จำเป็นในการเรียนรู้ ซึ่งสามารถช่วยให้บุคคลได้ข้อมูลในการสร้างความหมายของสิ่งที่เรียนรู้มากขึ้น และช่วยให้แต่ละบุคคลสามารถตรวจสอบและปรับความรู้ความเข้าใจของตนให้ถูกต้องและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นมากขึ้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้นอกจากจะเป็นกระบวนการทางสติปัญญาแล้ว ยังเป็นกระบวนการทางสังคมอีกด้วย (ทิสนา แจมมณี, 2543)

เดวิท แมททิวส์ (2540) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า หมายถึง สิ่งที่เรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น และการเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากสำนักสาธารณะ อีกทั้งการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของ” ชุมชน และได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า วิธีที่เหมาะสมกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคือ การแสวงหาวิธีต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น โดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจการเฉพาะบางประการ อาทิ กิจกรรมการกำหนดปัญหาอย่างมีส่วนร่วม และการกำหนดกรอบแนวทางการแก้ปัญหาสาธารณะ กิจกรรมเพื่อค้นหาแนวทางการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ กิจกรรมการกำหนดแนวทาง และการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นต้น การค้นหากิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของผู้คนกลายมาเป็นความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ จึงค่อนข้างมีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ที่เปิดโอกาสให้คนที่ค่อนข้างแปลกหน้าได้มาพบปะและแก้ไขปัญหาระหว่างกัน สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มักจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (Public relationships) อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิต สังคม เพื่อให้คนดี รู้จักคิดดี ทำดี มีประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม (สุมน อมรวิวัฒน์, อ้างถึงในศิริบุญ จงวุฒิวิเศษ และคณะ, 2543)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้ไม่ใช่เป็นการเรียนเพื่อรู้ แต่จะต้องเป็นการเรียนเพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้และปฏิบัติได้อย่างชำนาญ รวมทั้งต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะด้วย ในขณะที่เดียวกัน การมีส่วนร่วม ก็ก่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยเช่นกัน (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543)

ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นั้น ควรมีลักษณะการเรียนรู้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้ (ศิริบุญ จงวุฒิวิเศษ และคณะ, 2543)

1) ด้านการเรียนรู้ โดยมีการเรียนรู้เพื่อทำ เรียนรู้เพื่อเป็น และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน และควรมีวัตถุประสงค์ 3 ประการดังนี้ (ประเวศ วะสี, 2542)

1.1) เรียนรู้เพื่อตัวเอง

1.2) เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเองทั้งใกล้และไกล

1.3) เรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์กับสิ่งนอกตัว

2) ด้านการปฏิบัติ เมื่อมีการเรียนรู้แล้ว เกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้ไปปฏิบัติผ่านช่องทางต่างๆ มีการเรียนรู้และปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และมีกระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองต่างกัน

3) การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้อย่างกล่าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ค่อนข้างถาวร ในเรื่อง ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ

ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต (Lifelong Process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้อยู่เสมอ เพื่อการพัฒนาชีวิตจิตใจของตนเอง การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นกระบวนการที่ยั่งยืน ช่วยให้บุคคลและสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และหาก



ผู้เรียนมีกระบวนการเรียนรู้ที่ดีเกิดขึ้น กล่าวคือมีขั้นตอนและวิธีการในการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนและสาระการเรียนรู้ ก็จะช่วยให้เกิดผลการเรียนรู้ที่ดี คือ เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติที่ต้องการ (ทิสนา แคมมณี, 2543)

### 3.2 ลำดับขั้นการเรียนรู้

สุพันธ์ ต้นศรีวงษ์ (2538, อ้างถึงในปาริชาติ วัลย์เสถียรและคณะ, 2543) ได้แบ่งขั้นตอนการเรียนรู้ไว้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

3.2.1 ขั้นสนใจปัญหา (Motivation) การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ เมื่อบุคคลได้รับมอบหมายให้ทำงานอย่างหนึ่งหรือเขาสนใจที่จะทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาไม่เคยทำมาก่อน หรือไม่มีข้อมูลในเรื่องนั้นมาก่อน การเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากบุคคลนั้นไม่ได้สนใจที่จะเรียนรู้ในเรื่องนั้น ๆ ซึ่งตรงกันข้าม ถ้าเขาสนใจต่อเรื่องราวที่เป็นสิ่งใหม่ๆ เป็นสิ่งที่เขาไม่เคยเรียนรู้มาก่อน หนทางในการที่จะได้เรียนรู้สิ่งใหม่ก็จะมามากขึ้น ขั้นสนใจปัญหานับเป็นตัวแรกในการเปิดนำทางเข้าไปหาการเรียนรู้ในเรื่องใหม่ ๆ

3.2.2 ขั้นศึกษาข้อมูล (Information) หลังจากผู้เรียนผ่านขั้นที่หนึ่งมาแล้ว แสดงว่ามีความสนใจพร้อมที่จะรับเนื้อหาสาระและความรู้ใหม่ ขั้นนี้ก็จะขั้นที่ผู้เรียนได้ศึกษาความรู้ใหม่ๆ ซึ่งในเรื่องของวิธีการศึกษาก็อาจมีหลายวิธีด้วยกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องราวที่จะเรียนรู้

3.2.3 ขั้นนำข้อมูลมาทดลองใช้ (Application) ในขั้นนำข้อมูลมาทดลองใช้นั้นเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขั้นพยายาม หมายถึง นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาแก้ปัญหาที่พบ เพื่อเป็นการตรวจสอบความรู้ใหม่ซึ่งเพิ่งได้รับ ในขั้นนี้ผู้เรียนจะต้องตอบปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ใหม่ เพื่อเป็นการตรวจสอบความรู้ใหม่ที่เพิ่งได้รับ การนำข้อมูลมาใช้ในขั้นนี้มีความสำคัญ เป้าหมายก็เพื่อที่จะตรวจสอบการเรียนรู้ว่าได้บรรลุวัตถุประสงค์แล้วหรือยัง หากไม่เพียงพอจะได้ทำการหาข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้การเรียนรู้ในเรื่องนั้น ๆ สมบูรณ์ต่อไป

3.2.4 ขั้นประเมินผลสำเร็จ (Evaluation of Progress) เป็นขั้นของการตรวจสอบผลนั้น จะกระทำทันทีหลังจากขั้นการพยายามนำข้อมูลมาใช้ การประเมินผลนั้นจะยึดถือวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเป็นบรรทัดฐานในการตรวจสอบ หากว่าได้ตามความมุ่งหมายก็ถือว่าการเรียนรู้สำเร็จ ผลเกิดความรู้ในเรื่องใหม่ ๆ

### 3.3 จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้

ในการจัดการศึกษาเรื่องต่างๆ ผู้จัดจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ผลการเรียนรู้ต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ทางการศึกษาแต่ละเรื่องที่ใช้เป็นเกณฑ์ ระบบที่นิยมใช้อยู่ในปัจจุบันได้แก่ระบบ Bloom's Taxonomy of Educational Objectives ของ Bloom และคณะ (1971, อ้างถึงใน อุบลพงษ์ วัฒนเสรี, 2537) ซึ่งในระบบนี้ จุดมุ่งหมายด้านการเรียนรู้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ

### 3.3.1 การพัฒนาพฤติกรรมด้านความรู้-ความคิด (Cognitive Domain) แบ่งเป็น

3.3.1.1 ความรู้ความจำ (Knowledge) หมายถึงความสามารถในการที่คนระลึกได้ถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เคยประสบมาโดยที่เรื่องราวนั้นอาจได้มาจากที่ใดก็ได้ พฤติกรรมที่แสดงออกกว่ามีความรู้ความจำนี้ยังแยกออกเป็นความรู้ในเรื่อง ความรู้ในวิธีดำเนินการ และความรู้รวบยอดในเรื่อง

3.3.1.2 ความเข้าใจ (Comprehension) หมายถึงความสามารถในการที่คนขยายความรู้ความจำให้ไกลไปจากเดิมอย่างสมเหตุสมผล โดยเอาความหมายจากการแปลทั้งหมดมารวมกันแล้วสรุป หรือขยายความนั้นตามแนวใหม่ ทิศนะใหม่ มุมมองใหม่ เพื่อให้กว้างไกลไปจากข้อเท็จจริง โดยจะต้องให้ข้อมูลหรือแนวโน้มอย่างเพียงพอ

จากคำอธิบายข้างต้น การที่จะทำให้คนมีความเข้าใจเรื่องต่างๆ ในสิ่งแวดล้อมได้นั้น สิ่งจำเป็นลำดับแรกคือ ต้องมีการให้ความรู้ จะเป็นการสอนให้หรือให้ค้นคว้าเองก็ตาม ถือเป็นสิ่งจำเป็นทั้งสิ้น นอกจากนี้ความเข้าใจของคนยังขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคลอีกด้วย และอาจจะมีแนวโน้มไปในทางลบหรือบวกก็ได้ ดังนั้นการริเริ่มโครงการใหม่ๆ หรือการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมในชุมชนใด ๆ ไม่ควรละเลยการให้ความรู้ในระดับความรู้ความจำ (Knowledge) ให้กับประชาชนในท้องถิ่นตั้งแต่เริ่มแรก ความรู้ที่ไม่เพียงพอ ความรู้ไม่จริง ความรู้ที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนรากฐานของความจริง อาจก่อให้เกิดความเข้าใจที่ผิดและสับสน ส่งผลต่อการก่อปฏิบัติการในทางลบในเวลาต่อมาได้ (อุบลพงษ์ วัฒนเสรี, 2537)

3.3.1.3 การนำไปใช้ (Application) หมายถึงความสามารถในการที่คนนำเอาความรู้ความจำ (Knowledge) ความเข้าใจ (Comprehension) ในเรื่องราวใด ๆ ที่ตนมีอยู่เดิมไปแก้ปัญหาที่แปลกใหม่ของเรื่องนั้นได้ ซึ่งการแก้ปัญหานั้นขึ้นอยู่กับความกว้างและลึกของความรู้และความเข้าใจของบุคคลนั้น ทำให้ได้แง่คิดสำหรับการแก้ปัญหาสังแวดล้อมว่า หากปัญหานั้นเป็นปัญหาง่าย ๆ คนอาจจะใช้ความรู้ความเข้าใจสามัญสำนึก ประสบการณ์ในชีวิตประจำวันมาช่วยแก้ไขได้ แต่ถ้าหากปัญหานั้นสลับซับซ้อนจำเป็นต้องอาศัยผู้มีความรอบรู้เฉพาะเรื่องเข้ามาช่วยให้ข้อมูล ความรู้ความเข้าใจเพื่อเลือกหาคำตอบของปัญหา ดังนั้นในกรณีที่มีปัญหาสังแวดล้อมต่าง ๆ เกิดขึ้นในชุมชนหรือท้องถิ่น ขั้นตอนที่สำคัญของการแก้ปัญหานั้นควรเริ่มด้วย การแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลความรู้ และความเข้าใจซึ่งกันและกันในทุกประเด็นหัวข้อที่สงสัยเสียก่อน จากนั้นจึงหาคำตอบของปัญหานั้น บนพื้นฐานของเหตุและผล

3.3.1.4 การวิเคราะห์ (Analysis) หมายถึงความสามารถในการที่คนนำเอาหลักการ กฎเกณฑ์ และวิธีดำเนินการต่าง ๆ เรื่องที่มีประสบการณ์หรือรู้มาแล้ว ไปใช้แก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ได้

3.3.1.5 การสังเคราะห์ (Synthesis) หมายถึง ความสามารถที่คนรวมหรือผสมของตั้งแต่ 2 สิ่งเป็นอย่างน้อยเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นสิ่งสำเร็จรูปชิ้นใหม่ที่มีลักษณะแปลกไปจากเดิม แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่

1) การสังเคราะห์ข้อความ คือกระบวนการที่ฝึกให้คนมีความรู้ความคิดในการเขียน การแสดงเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อให้คนอื่นเข้าใจความคิดเห็นและทัศนคติของตน

2) การสังเคราะห์แผนงาน คือกระบวนการเรียนรู้ที่ฝึกคนให้มีความรู้ความคิดในการวางโครงการ หรือ การวางแผนงานต่าง ๆ

3) การสังเคราะห์ความสัมพันธ์ คือกระบวนการเรียนรู้ที่ฝึกให้ค้นหาความสัมพันธ์ของส่วนย่อยต่าง ๆ ให้รวมเป็นสิ่งเดียวกัน เช่น การประดิษฐ์ การค้นคว้า การลงความเห็น และการสรุปได้ ความสามารถในการสังเคราะห์ความสัมพันธ์นี้ สำคัญต่อกระบวนการคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมมาก ทั้งนี้เพราะหลังจากได้ค้นหาหลักฐานข้อมูล แนวคิด ทฤษฎี ปัจจัยสภาพแวดล้อมต่าง ๆ แล้ว คนต้องมีความสามารถประมวลเข้าด้วยกัน เพื่อสรุปหาข้อยุติหาวิธีการที่ดีที่สุด และหาคำตอบของสิ่งที่สงสัย

3.3.1.6 การประเมินค่า (Evaluation) หมายถึงความสามารถที่คนใช้ตัดสินใจ ตีราคาโดยอาศัยเกณฑ์ (Criteria) และมาตรฐาน (Standard) ที่วางไว้ แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่

1) การประเมินค่าโดยอาศัยเกณฑ์ภายใน ได้แก่ การให้ประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อให้คนมีความสามารถในการวินิจฉัย ตีราคาโดยใช้เกณฑ์ตามลักษณะเนื้อหาของสิ่งนั้น

2) การประเมินโดยอาศัยข้อเท็จจริงภายนอก ได้แก่ การให้ประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อให้คนมีความสามารถวินิจฉัยหรือตีราคาโดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่เป็นเรื่องราวหรือสิ่งอื่น ๆ ที่มีเฉพาะข้อเท็จจริงในเรื่องราวนั้น ๆ

### 3.3.2 การพัฒนาพฤติกรรมทางด้านความรู้สึก (Affective Domain)

พฤติกรรมด้านความรู้สึกสามารถพัฒนาได้โดยมีรูปแบบการพัฒนาตามลำดับขั้นดังต่อไปนี้

3.3.2.1 การรับรู้สิ่งเร้า (Receiving Attending) คือการทำให้คนได้รับประสบการณ์จากสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของ คน สัตว์ หรือข้อมูล ฯลฯ แล้วเกิดการรับรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร เข้าใจถึงลักษณะสำคัญของสิ่งนั้น การรับรู้สิ่งเร้าแบ่งเป็น 3 ขั้นคือ

1) การตระหนักเกี่ยวกับสิ่งเร้า (Awareness)

2) การเต็มใจที่จะรับสิ่งเร้า (Willingness to Receive)

3) การควบคุมหรือคัดเลือกความสนใจที่มีต่อสิ่งเร้า (Controlled or Selected Attention)

3.3.2.2 การตอบสนอง (Responding) ขั้นตอนนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากขั้นที่แล้ว ถ้าในการรับรู้สิ่งเรานั้น คนรู้สึกยอมรับ คนก็จะเต็มใจตอบสนอง แต่ถ้ารู้สึกไม่เต็มใจก็จะมีปฏิกิริยาต่อต้าน โดยมีระดับต่ำสุดถึงสูงสุดคือ

1) การยอมรับสิ่งเรานั้น (Acquiescence in Responding) เป็นลักษณะที่เห็นได้ก่อนตอบสนอง เช่น สังกะสีได้จากสีหน้า ท่าที แววตา

2) ความเต็มใจที่จะตอบสนองสิ่งเรานั้น (Willingness to Response) เป็นลักษณะที่เห็นได้ระหว่างการตอบสนองสิ่งเรานั้น สังกะสีได้จากพฤติกรรม เช่น การพูดสนับสนุน การกู่กู่จ้อจ้อช่วยเหลือ การทำด้วยความรู้สึกสนุกสนาน ตื่นเต้น เป็นต้น

3) ความพอใจที่ได้รับจากการตอบสนองนั้นๆ (Satisfaction in Response) เป็นลักษณะพฤติกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากการตอบสนองแล้ว สังกะสีได้จากความภาคภูมิใจในผลงานที่ตนมีส่วนร่วม

3.3.2.3 การสร้างคุณค่า (Valuing) หลังจากที่ยอมรับรู้สิ่งเร้าและมีปฏิกิริยาได้ตอบแล้ว ต่อมาเป็นการสร้างคุณค่า หรือค่านิยม ซึ่งสังกะสีได้จาก

1) การยอมรับคุณค่า (Acceptance of a Value) คือ พร้อมที่จะรับว่าสิ่งนั้นมีคุณค่า มีประโยชน์

2) การชมชอบคุณค่านั้น (Preference for a Value) คือความรู้ที่เป็นการตัดสินใจว่าตอบสนองต่อสิ่งนั้นในทางใด หรือเลือกว่าจะเกิดความยึดถือต่อสิ่งนั้นในทางใด

3) การผูกพันในคุณค่านั้น (Commitment) คือความรู้สึกหรือความคิดฝังแน่นในคุณค่านั้นเกี่ยวกับความแน่วแน่นแนบ พฤติกรรมหรือการเรียนรู้ในข้อนี้เป็นลักษณะของทัศนคติ (Attitude) และความชื่นชม (Appreciation)

3.3.2.4 การจัดระบบคุณค่า (Organization) หลังจากคนมีคุณค่าย่อยๆ ที่กระจายเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ แล้ว ผู้เรียนหรือบุคคลจะผ่านกระบวนการต่อไป คือการคิด พิจารณา และรวบรวมค่านิยมเหล่านั้น เพื่อหาว่ามีค่านิยมอะไรที่เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่กำลังพิจารณาอยู่ กระบวนการในขั้นนี้ประกอบไปด้วย การจัดคุณค่าเหล่านั้นเข้าไปเป็นหมวดหมู่ เป็นเรื่องหรือเป็นระบบ มองเห็นความสัมพันธ์ของคุณค่าเหล่านั้น ตัดสินว่าคุณค่าอะไรที่มีความสำคัญ มีบทบาทมากที่สุด กระบวนการนี้แยกเป็น 2 ระดับ คือ

1) การสร้างมโนภาพเกี่ยวกับคุณค่า (Conceptualization of a Value) คือการจัดคุณค่าต่าง ๆ เป็นพวก ๆ

2) จัดระบบคุณค่าเหล่านั้นให้เป็นระเบียบ (Organization of Value System) เป็นการจัดจมองเห็นภาพโดยส่วนรวมของคุณค่าที่มารวมกันได้ทั้งหมด ลักษณะสุดท้ายของการจัดระบบคุณค่านี้จะออกมาในรูปลักษณะการพัฒนาปรัชญาแห่งชีวิต หรือเกิดอุดมการณ์ในความคิด

3.3.2.5 การสร้างลักษณะนิสัย (Characterization) เป็นการพัฒนาความรู้สึกถึงขั้นสูงที่สุดที่ทำให้คนมีระบบค่านิยมเป็นสิ่งควบคุมพฤติกรรม ทำให้คนๆ นั้นมีลักษณะในการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์

### 3.3.3 พฤติกรรมด้านทักษะพิสัยหรือการปฏิบัติ (Psychomotor Domain)

พฤติกรรมด้านการปฏิบัตินี้ เป็นการใช้ความสามารถที่แสดงออกทางร่างกาย ซึ่งรวมทั้งการปฏิบัติหรือพฤติกรรมที่แสดงออกได้ในสภาวะการณ์หนึ่งๆ หรืออาจเป็นพฤติกรรมที่ล่าช้า คือ บุคคลไม่ปฏิบัติทันที แต่คาดคะเนว่าอาจปฏิบัติในโอกาสต่อไป พฤติกรรมการแสดงออกนี้ เป็นขั้นสุดท้าย ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาพฤติกรรมด้านความรู้ (Cognitive Domain) และทัศนคติหรือความรู้สึก (Affective Domain) เป็นส่วนประกอบ สามารถประเมินผลได้ง่ายโดยการสังเกต แต่กระบวนการที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมในขั้นการปฏิบัตินี้ต้องอาศัยระยะเวลา และการตัดสินใจของบุคคลหลายขั้นตอน (ประภาเพ็ญ สุวรรณ, 2534)

ดังนั้น การกระตุ้น ส่งเสริมเพื่อพัฒนาความรู้ ความคิด ความรู้สึก และการปฏิบัติของผู้คนเพื่อให้รู้รักษาสีงแวดล้อม อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการให้สิ่งแวดล้อมศึกษานั้น จำเป็นต้องกระทำควบคู่กันไปทั้ง 3 ด้านจึงจะเกิดผลสมบูรณ์

## 3.4 การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้

เดวิท แมททิวส์ (2540) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนว่าวิธีที่เหมาะสมกับการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะของชุมชนคือ การแสวงหาวิธีต่าง ๆ ที่จะกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นโดยปกติมักเกิดจากการดำเนินกิจการเฉพาะบางประการ เป็นการสร้าง “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” โดยอาศัย 4 ยุทธศาสตร์หลัก คือ

1) การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดกับปัญหา เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วมกัน และถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึก การแบกรับและร่วมแก้ไขปัญหากำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2) การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างเข้าร่วมด้วยฐานะที่เท่าเทียมกัน และต่อเมื่อผู้สนทนาต่างมีโอกาสและเวลาไตร่ตรองทัศนะทุกความคิดที่นำเสนอ และกระบวนการตัดสินใจ

ต้องเชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรมที่เป็นตัวเชื่อมเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมที่ตัดสินใจ

3) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่ระดมพลังของประชาชน ถึงแม้กิจกรรมนั้น อาจมีต้นทุนต่ำในสายตานักเศรษฐศาสตร์ แต่ก็ เป็นกิจกรรมที่ต้องการการติดต่อประสานงานระดับหนึ่ง และเป็นเป้าหมายร่วมของชุมชน จึงก่อให้เกิดพลังและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกันของผู้คน

4) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินว่าความพยายาม และกิจกรรมที่ดำเนินการใดที่มีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนของตนาการกระทำดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมินผลและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

สำหรับเทคนิค วิธีการ และกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้วิธีการ ดังต่อไปนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

1) เทคนิค วิธีการจัดการเรียนรู้ที่จำแนกตามกลุ่มเป้าหมาย และระดับของงาน

1.1) ระดับบุคคล ใช้วิธีการการสังเกต การบันทึกข้อความ การถ่ายภาพ การถ่ายวิดีโอ การนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกตอบ-ถามโดยใช้เหตุผลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ การค้นหาคำตอบจากหนังสือ และจากการพูดคุย

1.2) ระดับกลุ่ม ใช้เทคนิค การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การสาธิต การจัดนิทรรศการ การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

1.3) ระดับชุมชน ใช้เทคนิค การรณรงค์ด้วยสื่อ และการประชาสัมพันธ์ การฝึกงาน การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนา การสาธิต การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเพื่อการรณรงค์

2) เทคนิคการประชุมอย่างมีส่วนร่วม เป็นการให้เวทีการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์กับบุคคลอื่น โดยเรียนรู้ที่จะใช้เหตุและผลของการตัดสินใจร่วมกัน การประชุมอย่างมีส่วนร่วม โดยการรวบรวมสถานการณ์ หรือสภาพปัญหาของชุมชนโดยวิธีการวาดแผนภูมิความคิด แล้วจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และหาแนวทางแก้ไขโดยการแสดงความคิดเห็น ด้วยการเขียนหรือการพูดคุย สุดท้ายจึงสรุปแนวทางในการแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาชุมชน (ทวิศักดิ์ นพเกษตร, อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

3) เทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมด้วยกระบวนการกลุ่ม ที่สามารถพัฒนาเป็น 3 วิธีหลัก เพื่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน ได้แก่

3.1) กระบวนการกลุ่ม เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้ด้วยกลุ่ม ซึ่งอาจจะจัดกิจกรรมของกระบวนการกลุ่มเพื่อการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วม อาทิ เกม บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น

3.2) การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และแบ่งปันทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน และต้องมีความรับผิดชอบ ร่วมกันที่ว่าความสำเร็จของแต่ละบุคคลก็คือความสำเร็จของกลุ่ม ความสำเร็จของกลุ่มก็คือความสำเร็จของทุกคน กิจกรรมของการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ อาทิ การเล่าเรื่องรอบวง มุมสนทนา คู่ตรวจสอบ การร่วมกันคิด เป็นต้น

3.3) การเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้ และสร้างความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่งและความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ ๆ แล้วนำความรู้มาเชื่อมโยงกับบริบทที่เกิดขึ้น

4) การสร้างเวทีการเรียนรู้ของชุมชน จะอยู่ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้โดยการ

4.1) การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง และระหว่างชาวบ้านกับนักวิชาการ

4.2) การส่งเสริมการเก็บรวบรวมข้อมูล และการยกระดับข้อมูล

4.3) การเชื่อมประสานผู้นำในชุมชน

5) การเรียนรู้ชีวิตและจิตสำนึกเพื่อแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ

5.1) ต้องเรียนรู้สภาพชีวิตที่เป็นจริงของตัวเอง

5.2) เน้นวิธีการแก้ปัญหาด้วยทัศนคติที่ว่าทุกปัญหามีทางออก

5.3) การมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์เพื่อที่จะได้คิดเป็น

นอกจากนี้บัญชา แก้วส่องและคณะ (2543) ได้กล่าวถึงเทคนิคการเสริมสร้างการเรียนรู้จากประสบการณ์ขององค์กรพัฒนาเอกชนไว้ดังนี้

1) การหนุนช่วยและสนับสนุนการปฏิบัติงาน เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้ชุมชนเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง มีวิธีการสำคัญคือ

1.1) การสนับสนุนทรัพยากรในการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในพื้นที่ การปฏิบัติงานของโครงการพัฒนาชุมชนเมือง ดังนั้นจึงต้องมีการสนับสนุนทรัพยากรการดำเนินงานในเบื้องต้นเพื่อริเริ่มงาน การสนับสนุนดังกล่าวนี้ทำให้ชุมชนเรียนรู้กระบวนการทำงานในบางเรื่อง สร้างเสริมการเรียนรู้ให้เร็วขึ้นโดยการให้ทรัพยากรไปดำเนินกิจกรรมจริง เป็นแนวทาง

หนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนเรียนรู้การปฏิบัติจริง หากขาดการสนับสนุน การริเริ่มโครงการต่อก็ไม่ค่อยมี หรือเกิดขึ้นล่าช้า

1.2) การปฏิบัติงานและการหนุนช่วยด้านกำลังใจในช่วงของการปฏิบัติงาน การหนุนช่วยของกลุ่มในด้านกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญ วิธีการที่สำคัญคือการเยี่ยมชมเพื่อให้กำลังใจในการทำงาน

1.3) การปฏิบัติงานและการหนุนช่วยด้านประสบการณ์

1.4) การปฏิบัติงานและการหนุนช่วยโดยการติดตามผลการดำเนินงาน

1.5) การหนุนช่วยและสนับสนุนการปฏิบัติงานช่วยให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง

2) การจัดประชุมสรุปบทเรียน เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทบทวนความรู้ประสบการณ์สรุปผลสำเร็จ ความล้มเหลว เพื่อช่วยกันวิเคราะห์สาเหตุและหาทางช่วยกันแก้ไข

### 3.5 เครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2541) ได้กำหนดเครื่องชี้วัดกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนเป็น 3 ส่วน คือ

3.5.1 การศึกษาดูงาน เป็นกิจกรรมที่ช่วยยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของคนได้เป็นอย่างดี การวัดในเชิงปริมาณ และคุณภาพของการศึกษาดูงานจึงเป็นสิ่งจำเป็น ในที่นี้อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่ จำนวนครั้งของการศึกษาดูงาน คุณภาพการศึกษาดูงาน การปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมดูงานหลังจากได้ไปดูงานแล้ว

3.5.2. เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้อาจจัดได้ในหลายลักษณะ อาทิ เวทีเพื่อบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหา และข้อมูลใหม่ เป็นต้น ตัวชี้วัดที่สำคัญเกี่ยวกับเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่ จำนวนครั้งของการจัดเวที ประเภทของเวทีที่จัด จำนวนผู้เข้าร่วม คุณภาพของการกระบวนการวิเคราะห์ (โดยดูจากกิจกรรม เช่น มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุหรือไม่ มีการตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหาหรือไม่อย่างไร)

3.5.3 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ อาจพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่ การขยายตัวในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ จำนวนสมาชิกและอัตราการเพิ่ม ณ ระยะเวลาหนึ่ง ๆ จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประเภทของงานและกิจกรรมมีความหลากหลายมากขึ้น การได้รับการยอมรับนับถือจากองค์กรภายนอก เช่น ในรูปของการสนับสนุนด้านเงินทุน ทรัพยากร การมีผู้เยี่ยมชมศึกษาดูงานในฐานะเป็นแหล่งการเรียนรู้ เป็นต้น



#### 4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผล ในการวิจัยชนิดนี้ คำว่า ปฏิบัติการ (Action) หมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ ส่วนคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่ร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหา หรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่งแล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนสิ้นสุดการวิจัย (สุภางค์ จันทวานิช, 2540) โดยข้อมูลจากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชน หรือชาวบ้านร่วมรับรู้และใช้ประโยชน์ด้วย ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชน และหาหนทางแก้ไขปัญหา ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ และยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ไขปัญหานั้น กระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ ข้อมูลที่ได้จะมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้าน ตลอดจนเจตคติ ความต้องการ และแบบแผนการดำเนินชีวิตของตน (สุรียา วีรวงศ์, ม.ป.ป.)

##### 4.1 ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มี 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนา และนักพัฒนาซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งสามฝ่ายนี้ต่างก็มีบทบาทเท่าเทียมกันในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรู้ของชาวบ้าน โดยถือว่าข้อมูลในชุมชนชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีที่สุด ทั้งสามฝ่ายมีโลกทัศน์ต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นการเชื่อมโยงคุณสมบัติของแต่ละฝ่ายมาเอื้อแก่กัน เพื่อความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ

##### 4.2 ฐานคิดเกี่ยวกับ PAR

Deshler and Ewert (1995, อ้างถึงใน นิตยา เงินประเสริฐศรี, 2544) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ PAR ในแนวทางดั้งเดิม (Traditional PAR) ดังนี้

4.2.1 การมีค่านิยมร่วมกัน ได้แก่ (1) การสร้างองค์ความรู้และการใช้บนพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตย (2) ผลประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการสร้างองค์ความรู้จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความยุติธรรม (3) พิจารณาในเชิงนิเวศวิทยาที่มีต่อสังคมและธรรมชาติ (4) ตระหนัก

ยอมรับความสามารถของคนที่จะวิจารณ์ (Reflect) เรียนรู้ และเปลี่ยนแปลง และ (5) การเปลี่ยนแปลงสังคมโดยไม่ใช้ความรุนแรง

4.2.2 ความเป็นเจ้าของ จุดเริ่มต้นของ PAR จะระบุและกำหนดผลประโยชน์ของชุมชน มากกว่าผลประโยชน์ของนักวิจัย

4.2.3 ความผูกพันที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ในกระบวนการวิจัยจะผสมผสานการกระทำของชุมชนเข้าไปด้วย และสะท้อนข้อผูกพันที่จะให้มีการกระทำในระดับต่าง ๆ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคม เทคนิค และวัฒนธรรม ทั้งนี้การกระทำต่าง ๆ เกิดจากการเรียนรู้ที่ได้จากการวิจัย การนำผลการวิจัยไปใช้ควรจะเป็นเปิดเผยชัดเจนและแน่นอน

4.2.4 บทบาทของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน นับตั้งแต่ตัดสินใจที่จะทำวิจัย กำหนดประเด็นของการวิจัย เลือกวิธีการวิจัย เครื่องมือของการแสวงหาความจริง วิเคราะห์ ตีความหมาย สังเคราะห์ ตรวจสอบข้อสรุป และตัดสินใจดำเนินการแก้ไขเปลี่ยนแปลงนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเกิดขึ้นในทุกขั้นตอนที่ได้กล่าวมา

4.2.5 บทบาทของนักวิจัยภายนอก นักวิจัยไม่ใช่ที่ปรึกษาภายนอก แต่จะมีบทบาทสนับสนุนให้ความช่วยเหลือในด้านความรู้แก่ชุมชนเมื่อจำเป็น

4.2.6 การเรียนรู้เกี่ยวกับการวิจัย ในกระบวนการวิจัยเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการวิจัย และการสร้างองค์ความรู้ ดังนั้นการแก้ไขปัญหาที่ได้จากการวิจัยจึงไม่ต้องพึ่งพาความรู้ความชำนาญจากนักวิจัยภายนอก แต่สมาชิกชุมชนได้ประเมินและสะท้อนประสบการณ์ของตนในระหว่างกระบวนการวิจัย ทำให้ข้อค้นพบมีความถูกต้องตรงประเด็น ในขณะที่เดียวกันมีการเรียนรู้กระบวนการวิจัยด้วยตนเอง

4.2.7 วิธีการวิจัย กระบวนการวิจัยมีความยืดหยุ่น หรือมีการเปลี่ยนแปลงในวิธีการและจุดเน้นของการวิจัยตามความจำเป็น มีการเลือกวิธีการวิจัยให้เหมาะสมกับประเด็นและประเภทของข้อมูล อีกทั้งแนวทางแก้ไขปัญหาและกิจกรรม ไม่สามารถกำหนดไว้ล่วงหน้าได้ (ขนิษฐากาญจนรังษิณนท์, 2544)

4.2.8 ผลประโยชน์ ผลที่ได้จากการวิจัยเพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ทั้งนี้ทั้งนักวิจัยและชุมชนจะต้องยอมรับความเสียร่วมกัน

4.2.9 การตัดสินใจลงมติในแนวทางที่ต่างกัน ถึงแม้ว่านักวิจัยและผู้มีส่วนร่วมจะมีความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องกระบวนการวิจัย การตีความผลที่ได้ ฯลฯ จะมีการเจรจาหรือแก้ไขปัญหาอย่างยุติธรรมและเปิดเผย

4.2.10 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในวงจร แต่เป็นการเริ่มเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ ซึ่งเป็นวงจร

ของการแสวงหาความรู้และการกระทำ โดยวงจรนี้จะดำรงอยู่และดำเนินต่อไปได้ตราบเท่าที่คนในชุมชนยังสามารถมีส่วนร่วมกันวิจัยอยู่ได้ (ขนิษฐา กาญจนรังษิณนท์, 2544)

Chambell (1995, อ้างถึงใน นิตยา เงินประเสริฐศรี, 2544) ได้เสนอว่าเมื่อนำ PAR เข้ามาอยู่ในกระบวนการวิจัย จะก่อให้เกิดผลดีหลายประการ เช่น

1) ทำให้วัตถุประสงค์ของการวิจัยและข้อค้นพบมีความตรง (Validity) มากขึ้น เพราะเป็นการสร้างองค์ความรู้เพื่อไปใช้แก้ไขปัญหา โดยอยู่บนพื้นฐานที่กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้

2) ทำให้มีโอกาสเพิ่มมากขึ้นที่จะสร้างนวัตกรรม และการใส่สิ่งสอดแทรกต่าง ๆ (Interventions) เพราะ PAR สะท้อนคุณค่าในเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลง

3) ทำให้มีความร่วมมือเพิ่มมากขึ้นระหว่างนักวิจัยและกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ซึ่งสอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย คือ ผู้มีส่วนร่วมหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีบทบาทเป็นผู้กระทำดำเนินการหรือเป็นสมาชิกชุมชน เพื่อสร้างสังคมและเป็นคนของสังคม ในขณะที่การวิจัยแบบดั้งเดิม คนของสังคมจะไม่เกี่ยวข้องกับนักวิจัย แต่คนจะถูกพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ถูกศึกษา (Objects)

#### 4.3 วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2538)

4.3.1 เน้นการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การศึกษาปัญหาและความต้องการ เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันว่า มีข้อบกพร่องที่ใด เรื่องอะไรบ้าง นอกเหนือจากการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อดูถึงปัญหาที่ควรแก้ไขแล้ว

4.3.2 เน้นการหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วมการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และศึกษาว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข

4.3.3 เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ ถ้ามีปัญหาหลายเรื่อง และมีแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นที่ได้หลายวิธี จะต้องมีการพิจารณากันว่า ปัญหาเรื่องใดเร่งด่วนกว่า และวิธีการแก้ไขปัญหานั้นวิธีใดจึงจะเหมาะสมกว่ากัน การพิจารณาเรื่องความเหมาะสมของโครงการในการนำไปปฏิบัติ อาจต้องพิจารณาเชิงเศรษฐศาสตร์ ในแง่ของความคุ้มค่า นอกจากนี้ต้องพิจารณาความเหมาะสมกับพื้นที่ วัฒนธรรมพื้นบ้านเดิม ฯลฯ

4.3.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหา และสามารถทำต่อไปได้หลังจากนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว วิธีการที่จะทำให้งานเดินต่อไปได้ตลอดไปคือ การหาคนในหมู่บ้านเป็นแกนนำในการทำงานตั้งแต่ต้น และเพื่อให้แกนนำในหมู่บ้านสามารถทำงานต่อไปได้ควรมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์เพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านต่อไปในทางปฏิบัติ

นอกจากนี้ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ (Standard Design) การรวบรวมข้อมูลจึงสามารถใช้ได้หลายรูปแบบ ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่จะมีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น อย่างไรก็ตาม กระบวนการในการทำกิจกรรมและการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน (สุภางค์ จันทวานิช, 2540) และในกระบวนการทำงานวิจัยและพัฒนา ร่วมกับชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบที่เป็นการสร้างเสริมและสนับสนุนประชาชนและหรือองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งนั้น ไม่สามารถที่จะทำให้สำเร็จเป็นขั้นเป็นตอนภายในระยะเวลาอันรวดเร็วได้ เนื่องจากมีเงื่อนไขหลายประการที่จะต้องคำนึงถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความพร้อม ความเข้าใจปัญหาพื้นฐานของประชาชนและปัญหาสภาพพื้นที่ของแต่ละท้องถิ่น (สุริยา วีรวงศ์, ม.ป.ป.)

ส่วน นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544) ได้เสนอว่าในการนำ PAR ไปใช้ จะต้องมียุทธศาสตร์เบื้องต้นและทัศนคติที่จะสนับสนุนให้ PAR เกิดผลสำเร็จ ดังนี้

- 1) ได้รับการยอมรับจากชุมชน โดยคนในชุมชนเต็มใจและสนับสนุนในเรื่องแรงกาย ใจ และเวลา ในขณะที่ผู้ร่วมงานที่เป็นคนภายนอกมีความไว้วางใจและเชื่อมั่นในชุมชน
- 2) มีการถ่ายทอดความรู้จากนักปฏิบัติที่มีประสบการณ์หรือนักวิจัยไปยังคนในท้องถิ่น มีการฝึกอบรม และให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคแก่คนในท้องถิ่น
- 3) คำนึงถึงวัฒนธรรมของชุมชนที่เข้าไปศึกษา ความพยายามในการเปลี่ยนแปลงจะต้องพิจารณาในเรื่องวัฒนธรรมด้วย
- 4) ต้องคำนึงถึงภาษาในท้องถิ่น ซึ่งจะต้องสื่อให้มีความเข้าใจตรงกัน

อาจกล่าวโดยสรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไม่ต่างจากการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน ดังนั้นกระบวนการทำงานวิจัยและพัฒนาโดยเน้นหลักการพัฒนาโดยประชาชนมีส่วนร่วม ก็คือกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน ระหว่างนักวิชาการ / นักวิจัย เจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและประชาชน ในการที่จะร่วมมือและประสานการทำงานพัฒนาไปด้วยกัน (สุริยา วีรวงศ์, ม.ป.ป.)

## 5. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาทฤษฎีต่างๆ จะเป็นข้อมูลพื้นฐาน ทำให้ทราบถึงที่มา และแนวคิดของทั้งในส่วนของมนุษย์ สังคม และความเป็นไปได้ในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในงานวิจัย

**5.1 ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory)** โดยเนื้อหาสำคัญของทฤษฎีนี้อยู่ที่การอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาเกิดขึ้นได้อย่างไร

Rogers (1973, อ้างถึงใน รัชนิศ แก้วศรีช่วง, 2543) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการแพร่กระจายว่า ประกอบด้วยส่วนประกอบด้วนส่วนต่าง ๆ ดังนี้คือ

1) นวัตกรรม (Innovation) หมายถึง ความคิด (Idea) การปฏิบัติ (Practice) หรือ วัสดุสิ่งของ (Object) อย่างใดอย่างหนึ่งที่คิดว่าเป็นของใหม่ โดยทั่วไปนวัตกรรมอาจมีองค์ประกอบได้ 2 ส่วน คือ (1) ส่วนที่เป็นความคิด และ (2) ส่วนที่เป็นวัตถุ โดยที่นวัตกรรมใดจะถูกรับเอาหรือไม่ นอกจากจะเกี่ยวข้องกับตัวผู้รับและระบบสังคมนั้นๆ แล้ว ยังเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของนวัตกรรมนั้นเองด้วย นวัตกรรมที่จะเป็นที่ยอมรับได้ง่ายจะต้องมีลักษณะดังนี้

- 1.1) ได้ประโยชน์มากกว่าของเดิมที่มันเข้ามาแทนที่
- 1.2) สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่รับ
- 1.3) ไม่สลับซับซ้อนมากนัก
- 1.4) สามารถแบ่งทดลองครั้งละน้อยได้
- 1.5) สามารถมองเห็นและเข้าใจได้ง่าย

สำหรับขั้นตอนของการที่จะรับหรือไม่รับนวัตกรรมใดนั้น นักวิชาการด้านการแพร่กระจายกล่าวว่า มีกระบวนการตัดสินใจ (Innovation - Decision Process) ดังนี้

ขั้นที่ 1 การตระหนักในนวัตกรรม (Awareness) ขั้นนี้เป็นเพียงทราบข่าวว่า มีนวัตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่อาจจะรับมาใช้ได้

ขั้นที่ 2 เกิดความสนใจในนวัตกรรมนั้น (Interest) ขั้นนี้เป็นขั้นที่ผู้สนใจออกแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรมที่ตนสนใจมากขึ้น

ขั้นที่ 3 ประเมินค่านวัตกรรม (Evaluation) เป็นขั้นที่ผู้สนใจนำเอาข้อมูลที่แสวงหามาได้เพิ่มเติม แล้วชั่งความีค่าควรแก่การรับเอามาปฏิบัติหรือไม่ หากเขาตัดสินใจว่ามีค่าควรแก่การรับเอา เขาก็จะดำเนินการขั้นตอนต่อไป หากเห็นว่าไม่มีค่าควรแก่การรับ ก็จะยุติกระบวนการตัดสินใจเพียงขั้นนี้

ขั้นที่ 4 ทดลองใช้นวัตกรรม (Trial) เป็นการทดลองแต่ส่วนน้อยหลังจากพิจารณาเห็นว่านวัตกรรมนี้เป็นของดีมีประโยชน์ หากผลของการทดลองใช้ได้ผลดี ก็จะดำเนินการขั้นตอนต่อไป หากผลการทดลองไม่เป็นที่พอใจ ก็จะยุติกระบวนการเพียงขั้นนี้

ขั้นที่ 5 การรับเอาหรือไม่รับเอานวัตกรรม (Adoption or Rejection) ขึ้นอยู่กับผลการทดลองในขั้นที่ 4 หากผลการทดลองเป็นที่พอใจ ก็จะรับเอานวัตกรรมและลงมือใช้เป็นจำนวนมากหรือเต็มรูปต่อไป หากผลการทดลองเป็นไปในทางตรงกันข้าม ก็จะไม่รับนวัตกรรมนั้น

2) การสื่อสาร โดยผ่านสื่อ (Channels) ทางใดทางหนึ่ง การสื่อสารตามช่องทางใดทางหนึ่งนั้น ทฤษฎีนี้กล่าวว่า นวัตกรรมอาจถูกถ่ายทอดไปตามช่องทางต่าง ๆ เช่น การติดต่อกัน

เป็นส่วนตัว (Personal Contact) หรือการติดต่อกันเป็นทางการ เช่น การประชุมกลุ่มเล็ก หรือกลุ่มใหญ่ จดหมายติดต่อ เป็นต้น

3) ระยะเวลาของการรับนวัตกรรม (Time) มีความสำคัญในแง่ที่จะทำให้เราได้ทราบลักษณะของผู้รับนวัตกรรม ว่ามีระดับของการรับนวัตกรรมอยู่สูงต่ำเพียงใด ผู้ที่มีระดับของการรับนวัตกรรมสูง ย่อมจะรับนวัตกรรมได้เร็วกว่าผู้ที่อยู่ในระดับต่ำ ทฤษฎีนี้กล่าวว่า ผู้ที่อยู่ในสังคมพัฒนามักมีระดับของการพร้อมที่จะรับนวัตกรรมสูงกว่าคนในสังคมด้อยพัฒนา จากการศึกษาสังคมอเมริกัน พบว่ามีผู้รับนวัตกรรม 5 ประเภทด้วยกัน โดยแบ่งตามระยะเวลาของการรับนวัตกรรม คือ (พูนทรัพย์ สิทธิพรหม, 2539)

3.1) กลุ่มนอกร (Innovator) จะเป็นพวกแรกที่รับนวัตกรรมก่อน มีเพียงร้อยละ 2 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด ลักษณะเป็นพวกที่ชอบเสี่ยง ชอบผจญภัย

3.2) กลุ่มผู้รับแรก (Early Adopters) กลุ่มนี้จะมีไม่มากนัก เพียงกลุ่มเล็กๆ ที่รับนวัตกรรมก่อนผู้อื่น ได้แก่กลุ่มผู้นำชุมชน หรือผู้ที่มีคนเคารพนับถือ มีประมาณ ร้อยละ 13 ของผู้รับนวัตกรรมทั้งหมด

3.3) กลุ่มรับนวัตกรรมกลุ่มใหญ่ที่รับแรก (Early Majority) เป็นคนกลุ่มใหญ่ กลุ่มแรกที่รับนวัตกรรม โดยก่อนรับจะต้องคิดอย่างรอบคอบ ไม่รีบร้อน รอจนมีผู้อื่นรับนวัตกรรมไปพอสมควรแล้วจึงยอมรับตามไป มีประมาณร้อยละ 34

3.4) กลุ่มใหญ่ที่รับนวัตกรรมทีหลัง (Late Majority) คนกลุ่มนี้มีลักษณะหวาดระแวง ไม่ไว้วางใจและขี้สงสัย จะยอมรับนวัตกรรมก็ต่อเมื่อคนส่วนใหญ่ของชุมชนรับกันไปมากแล้ว และเห็นว่าได้ผลดี จึงยอมรับตามเขาไป มีประมาณร้อยละ 34

3.5) กลุ่มล่าช้า (Laggards) กลุ่มนี้รับนวัตกรรมหลังสุด มีประมาณ ร้อยละ 16 เกรงครัดในประเพณี ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรง่าย ๆ

4) การเข้าสู่หมู่สมาชิกของระบบสังคมระบบหนึ่ง ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญกับสังคม เพราะตระหนักว่า ผู้รับนวัตกรรมทั้งหลายล้วนอาศัยอยู่ในสังคมทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลเหล่านั้นก็จะต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของสังคม อิทธิพลของสังคมที่มีต่อสมาชิกของสังคม เรียกว่าผลกระทบของระบบ (System Effect)

นอกจากนี้ ความคิดของ Benno Galijart ( อ้างถึงในรัชนิศ แก้วศรีช่วง, 2543) เกี่ยวกับความเข้าใจพฤติกรรมของคนในการที่จะรับหรือไม่รับนวัตกรรม คือ

1) ความไม่รู้ การที่ใครจะรับหรือไม่รับนวัตกรรมอาจเนื่องมาจากความไม่รู้ เช่น การศึกษา

2) ความไม่สามารถ การที่คนไม่รับนวัตกรรมอาจเนื่องมาจากการที่เขาไม่สามารถรับได้ เช่น ไม่มีทุน ไม่มีแรงงาน

3) ความไม่เต็มใจ บางคนไม่รับนวัตกรรมเพราะเห็นว่านวัตกรรมไม่มีค่าเท่าสิ่งที่เขาถืออยู่ ขัดธรรมเนียมประเพณี หรือทำให้เขาเสียผลประโยชน์ที่เขาเคยมีอยู่ เป็นต้น

ดังนั้น การใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนนั้น จัดว่าเป็นนวัตกรรมได้ โดยกระบวนการเป็นการเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป และเป็นกระบวนการ จนถึงขั้นดำเนินการได้จริง ซึ่งสามารถมองเห็นและเข้าใจได้ และส่วนหนึ่งเป็นนวัตกรรมที่เกิดจากคนในชุมชนเป็นผู้กำหนด ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เกิดจากคนทั้งหมด แต่จากแนวคิดเบื้องต้นแสดงให้เห็นถึงแนวโน้มในการที่จะรับนวัตกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนได้ดีพอสมควร เนื่องจากกลุ่มคนที่กำหนดแผนปฏิบัติงานเป็นพวกนอกร โดยคาดหวังที่จะให้กลุ่มผู้รับนวัตกรรมที่รับแรก และรับทีหลังได้ดำเนินงานเพื่อเกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องต่อไป

**5.2 ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (Theory of Social Action)** เป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อพฤติกรรมและการกระทำทางสังคมของมนุษย์โดย William W.Reecer ให้ความคิดเห็นว่าการกระทำทางสังคมของมนุษย์นั้น ประกอบด้วยกลุ่มปัจจัยหลายประการ (สรุป กาญจนะจิตรา, 2534 อ้างถึงใน สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา, 2544) ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว ได้แก่

(1) ปัจจัยดึงดูดให้เกิดการกระทำ (Pull Factors) ประกอบด้วยเป้าประสงค์ (Goals) ความเชื่อ (Belief Orientations) ปทัศสถาน (Value Standard) และนิสัย และขนบธรรมเนียมประเพณี (Habit and Custom)

(2) ปัจจัยผลักดันให้เกิดการกระทำ (Push Factors) ประกอบด้วยความคาดหวัง (Expectation) ข้อผูกพัน (Commitment) และแรงเสริม (Force)

(3) ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการกระทำ (Support Factors) ประกอบด้วยโอกาส (Opportunity) ความสามารถ (Ability) และการสนับสนุน (Support)

จากทฤษฎีดังกล่าว จึงพอสรุปได้ว่า การกระตุ้น หรือเร้าให้คนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคม ต้องมีความเข้าใจในวิถีชีวิต ค่านิยม จารีตประเพณี ทัศนคติของบุคคล การพัฒนาโดยใช้สิ่งเร้าที่เหมาะสม นำไปสู่การที่สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในรูปแบบของการมีส่วนร่วมและสมัครใจ

**5.3 ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory)** เป็นทฤษฎีหนึ่งที่กล่าวถึงการรับรู้ความสามารถของตนเอง หรือการที่บุคคลตัดสินใจเกี่ยวกับความสามารถของตนเองที่จะจัดการและดำเนินการกระทำพฤติกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

แบนดูรา (Bandura, 1977 อ้างถึงใน กนกพร สุทธิรักษ์, 2543) กล่าวว่า องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในการกระทำพฤติกรรมใดๆ มี 2 ประการ คือ

1) การรับรู้ความสามารถของตนเอง เป็นการตัดสินใจความสามารถของตนเองว่าสามารถกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งได้หรือไม่ ในระดับใด เป็นความคาดหวัง หรือคาดหมายที่เกิดขึ้นก่อนการกระทำพฤติกรรม

2) ความคาดหวังในผลลัพธ์ เป็นการตัดสินใจ หรือคาดหมายว่าผลลัพธ์ใดจะเกิดขึ้น หรือผลที่จะได้รับจากการกระทำพฤติกรรมดังกล่าว

ดังนั้น องค์ประกอบทั้ง 2 ประการ จึงมีความสัมพันธ์กันในการที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่จะกระทำพฤติกรรมของบุคคล โดยบุคคลจะกระทำพฤติกรรมที่มุ่งหวังก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นเห็นว่าพฤติกรรมนั้นๆ จะเกิดผลตามที่ต้องการ และบุคคลนั้นมีความเชื่อมั่นว่ามีความสามารถที่จะกระทำพฤติกรรมนั้นสำเร็จ ซึ่งหากบุคคลนั้นมีความรับรู้ความสามารถของตนเองสูง ก็จะมีผลคาดหวังผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นสูงด้วย บุคคลมีแนวโน้มที่จะกระทำพฤติกรรมนั้นแน่นอน แต่ถ้าบุคคลมีความรับรู้ความสามารถของตนเองต่ำ ก็จะมีผลคาดหวังผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นต่ำ บุคคลก็มีแนวโน้มที่จะไม่กระทำพฤติกรรมนั้นๆ (กนกพร สุทธิรักษ์, 2543)

สำหรับการรับรู้ความสามารถของตนเอง พัฒนามาจากปัจจัย 4 ประการ ดังนี้ (Bandura, 1986 อ้างถึงใน กนกพร สุทธิรักษ์, 2543)

1) การได้รับผลสำเร็จจากการกระทำ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดในการพัฒนาการรับรู้ความสามารถของตนเอง เนื่องจากการได้รับความสำเร็จจากการกระทำเป็นประจำโดยตรงที่บุคคลได้รับ และหากบุคคลมีความเชื่อมั่นและรับรู้ในความสามารถของตน เมื่อเกิดความล้มเหลวขึ้นก็จะมองว่าเกิดจากปัจจัยอื่นๆ เช่น วิธีการไม่เหมาะสม หรือยังพยายามไม่พอ และจะค้นหาวิธีการแก้ไข ปรับปรุง เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามต้องการ

2) การได้เห็นต้นแบบหรือประสบการณ์จากผู้อื่น การที่บุคคลได้เห็นผู้อื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับตนประสบความสำเร็จ ก็จะทำให้บุคคลรับรู้ความสามารถของตนเพิ่มขึ้นได้ หากบุคคลนั้นมีความสามารถในการกระทำกิจกรรมนั้นๆ ได้อยู่แล้ว

3) การใช้คำพูดชักจูง เป็นวิธีการที่ผู้อื่นพยายามพูดให้บุคคลมีความเชื่อว่าเขาสามารถกระทำกิจกรรมนั้นๆ ประสบผลสำเร็จได้ การได้รับคำแนะนำ ชักจูงจากผู้อื่นมีส่วนช่วยให้บุคคลมีความเชื่อมั่นและรับรู้ความสามารถของตนเองมากขึ้นได้ ซึ่งความสำเร็จจากการใช้วิธีการนี้จะมีมากขึ้นหากบุคคลมีความเชื่อถือในตัวผู้ชักจูง



4) ปฏิกริยาตอบสนองด้านร่างกายหรือการกระตุ้นเร้าทางอารมณ์ ปัจจัยข้อนี้มีผลต่อการรับรู้ความสามารถของตนเอง บุคคลที่ถูกกระตุ้นอารมณ์ไปในทางลบ หรือไม่พึงปรารถนา จะเกิดความวิตกกังวล ความเครียด หรือความกลัว และจะทำให้การรับรู้ความสามารถของตนเองต่ำลง

**5.4 ทฤษฎีทางจิตวิทยา (Psychological Theory)** เนื้อหาสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ สังคมจะมีความเจริญหรือพัฒนาได้ ขึ้นอยู่กับลักษณะของปัจเจกชนเป็นสำคัญ โดยการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้นั้น จะต้องมุ่งที่การพัฒนาคน โดยดำเนินการตามวิธีการต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม (รัชนีศ แก้วศรีช่วง, 2543)

ซึ่งในการดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ให้ความสำคัญในการพัฒนาคน และคาดว่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกที่ดีของคนในชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการมูลฝอยของชุมชนต่อไป

## 6. งานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง

### 6.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอย

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอยนั้น ส่วนใหญ่พบว่า จะเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ โครงการคัดแยกมูลฝอยในชุมชน ดังนี้

งานวิจัยของ อารีย์ ลัดดาชยาพร (2541) เรื่องการรณรงค์คัดแยกในชุมชนและสำนักงานเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยวิธีการฝึกอบรมและประชาสัมพันธ์โดยผ่านสื่อต่างๆ พบว่า ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจเรื่องการคัดแยกมูลฝอยเพิ่มขึ้น แต่ยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติเท่าที่ควร เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ครบกระบวนการ คือ ไม่ได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมประเมินผลในการรณรงค์ดังกล่าว สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุทธิดา สุวรรณะ (2545) ซึ่งศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคัดแยกมูลฝอยในชุมชนรัตนวิบูลย์ และชุมชนไทยโฮเต็ล เขตเทศบาลนครหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้ด้านการคัดแยกมูลฝอยในระดับดี แต่มีพฤติกรรมในการคัดแยกมูลฝอยในระดับน้อย ถึงปานกลาง สาเหตุที่ประชาชนไม่ให้ความร่วมมือในการคัดแยกมูลฝอยก่อนทิ้งคือ การขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และขาดการประชาสัมพันธ์ที่ครอบคลุมและต่อเนื่อง อีกทั้งขาดอุปกรณ์ในการคัดแยก และที่สำคัญคือ การขาดจิตสำนึกของคน เนื่องจากประชาชนไม่เห็นว่าเป็นปัญหามูลฝอยเป็นปัญหาที่สำคัญ และต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน และการขาดสำนึกความเป็นชุมชนร่วมกัน จากผลการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชาชนทั่วไปมีความรู้เพิ่มขึ้นด้านการลดปริมาณมูลฝอย แต่การตอบสนองของประชาชนในการแยกมูลฝอยอยู่ในระดับต่ำกว่าที่คาดการณ์ไว้ (กรมควบคุมมลพิษ, 2541) และคุณภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยส่วนใหญ่อยู่ในระดับผู้ร่วมกระทำ โดยบทบาทชี้นำและ

การตัดสินใจส่วนใหญ่อยู่ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ (ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์, 2531) ทำให้ไม่มีกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ ประชาชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แบบร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมติดตามประเมินผล ส่งผลให้การดำเนินงานเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการมูลฝอยไม่บรรลุเป้าหมาย (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2542) ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานหมู่บ้านสุขภาพดีถ้วนหน้าของประชาชนในจังหวัดนครราชสีมา ของ วิไลวรรณ แซ่หว่า (2542) ซึ่งพบว่า ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหมู่บ้านสุขภาพดีถ้วนหน้าของประชาชนในจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ การที่ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ดังนั้นจึงควรพัฒนาและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน

นอกจากการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการจัดการมูลฝอยในทุกขั้นตอนแล้ว ยังมีปัจจัยเสริมอื่นๆ ที่จะส่งผลต่อความต่อเนื่องของโครงการ ดังงานวิจัยของสุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และนันทพล กาญจนวัฒน์ (2543) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอยชุมชน โดยส่วนหนึ่งได้ศึกษาแบบอย่างของชุมชนวัดประยูร และชุมชนซอยวิเชียร ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี สืบเนื่องมาจากทั้ง 2 ชุมชนยังคงรักษาไว้ซึ่งความสะอาด ระเบียบร้อย และคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงมีการคัดแยกมูลฝอยก่อนทิ้งอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้ว่าโครงการวิจัยของสกว. ซึ่งเป็นผู้สร้างรูปแบบการคัดแยกมูลฝอยและรูปแบบการเก็บขนมูลฝอย เพื่อทดลองใช้ใน 2 ชุมชนดังกล่าวได้สิ้นสุดลง ซึ่งผลการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ความต่อเนื่องของการคัดแยกมูลฝอย มีสาเหตุมาจากความเข้มแข็ง อดทนของผู้นำชุมชน ในการประชาสัมพันธ์และรณรงค์ให้มีการคัดแยกมูลฝอยเป็นระยะๆ รวมทั้งมีการติดตามเฝ้าระวังในเรื่องการทิ้งและการคัดแยกมูลฝอย นอกจากนี้ยังปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนในชุมชน ตลอดจนมีความชัดเจนเป็นรูปธรรมด้านความสะอาด ระเบียบร้อยของชุมชนที่ประชาชนสัมผัสได้ แต่ก็พบปัญหาอุปสรรคคือ บทบาทของราชการส่วนท้องถิ่นในการสนับสนุนการคัดแยกมูลฝอยของชุมชนไม่ชัดเจนคือ การจัดหาอุปกรณ์ และไม่ได้เก็บมูลฝอยตามประเภทที่คัดแยก ยังคงเก็บรวมในรถคันเดียวกัน ก่อให้เกิดความท้อแท้แก่ชุมชน

คุณสุสัน ศุภวัตรวรคุณ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาแนวทางความร่วมมือพหุภาคีต่อการจัดการมูลฝอยของชุมชนท้องถิ่น กรณีศึกษา ชุมชนสาคลี อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ความร่วมมือในเชิงพหุภาคีในการจัดการมูลฝอยชุมชน ต้องอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนในระดับหนึ่งก่อน ได้แก่ การมีผู้นำชุมชนและองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง มีกลุ่มครุในชุมชนที่มีจิตสำนึกร่วมกัน ประกอบกับการมีโครงสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบ ที่จะเอื้อให้ภาคีอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นในการจัดการมูลฝอยชุมชน และการสร้างสรรค์ชุมชนในด้านอื่นๆ นอกจากนี้จากเวทีเสวนาในชุมชนเห็นว่า กิจกรรมที่ควรทำเป็นอันดับแรก คือ การรณรงค์รักษาความสะอาด และได้มีการพยายามนำเสนอแนวทางการจัดการมูลฝอยที่เป็นรูปธรรม แต่ไม่สามารถผลักดันไป

สู่การปฏิบัติได้ และเมื่อนักวิชาการจากภายนอกที่มีบทบาทในการกระตุ้น ส่งเสริมต้องกลับออกไปจากชุมชน ทำให้การพูดคุยในส่วนนี้ชบเซาลง

#### 6.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ / การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ได้มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนของพัฒนางาน หรือแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

สุนทร ทองคง (2531) ได้ศึกษาผลการพัฒนางานสาธารณสุขมูลฐานโดยใช้รูปแบบการวิเคราะห์การแก้ปัญหาโดยชุมชน กรณีศึกษาวิจัยและพัฒนาโครงการนครสวรรค์ พบว่า ผลการพัฒนาการพึ่งตนเองของประชาชนสู่เป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิต สูงกว่าก่อนดำเนินงานวิจัย เนื่องจากประชาชนผู้เข้าร่วมโครงการ ได้มีการผสมผสานทักษะวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง

นิมิตร แสงเกตุ (2541) ได้ทำการศึกษา เรื่องการทดลองใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์ต่อพัฒนางานสุขภาพตำบล กรณีศึกษาอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา โดยนำเอากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาผสมผสานกับกระบวนการ AIC มาเป็นรูปแบบในการพัฒนางานสุขภาพตำบลตั้งแต่กระบวนการริเริ่ม วางแผน ดำเนินงาน และประเมินผล พบว่าหมู่บ้านที่ใช้รูปแบบเชิงประยุกต์ของประชาชน โดยการเรียนรู้ร่วมกัน มีผลการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองทุกกิจกรรม และสูงกว่าหมู่บ้านที่ใช้รูปแบบทั่วไปในการพัฒนางานสุขภาพตำบล

ศุภย์ฝักอบรมและพัฒนากาสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์ (2536) ได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการแก้ปัญหาสาธารณสุขมูลฐานชุมชน ในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้เรียนรู้ทักษะกระบวนการตัดสินใจแก้ปัญหา ทักษะการสื่อสาร และการทำงานเป็นกลุ่ม และชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันในการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นรูปธรรม

บุญชอบ เกษโกวิท (2538) ได้ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมารดาในการให้อาหารเสริมกับทารก ที่บ้านบ่อตาดนะ หมู่ที่ 5 อำเภอแมกเหล็ก จังหวัดสระบุรี ผลการดำเนินโครงการพบว่า มารดามีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ และการให้อาหารเสริมถูกต้องตามลักษณะที่กำหนดโดยกระบวนการกลุ่ม

วันทนา บุศยวงษ์ (2535) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อใช้ในโครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อชาชนบท และมีการทดลองใช้เพื่อปรับปรุงรูปแบบ พบว่า รูปแบบที่ได้สามารถระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มาร่วมในกระบวนการพัฒนาได้ และเป็นการสอนให้ประชาชนเรียนรู้วิธีการศึกษาชุมชนด้วยตนเอง และ

เรียนรู้ที่จะคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง รวมทั้งช่วยลดปัญหาการปิดบังข้อมูล ทำให้ได้ข้อมูลตามความต้องการของหน่วยงาน

ในประเทศอินเดีย มีการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมร่วมกัน ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) กับผู้หญิงชาวบ้าน เพื่อการดูแลสุขภาพแม่และเด็ก โดยผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน พบว่า ชุมชนสามารถนำความรู้เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาแบบท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นระบบ มีการก่อตั้งสถานแนะนำเด็กอ่อนเพื่อให้ความรู้แก่มารดาและเด็ก โดยผู้หญิงในชุมชนเอง นับว่าเป็นการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองของชุมชนโดยแท้จริง (Cornwell and Jewkes, 1995)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ในโครงการสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับตำบล โดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2542) ในพื้นที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม โดยมุ่งเน้นที่การพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งของประชาสังคม ได้พบบทเรียนการยกระดับจิตสำนึกสาธารณะในท้องถิ่น ดังนี้ (1) องค์กรประกอบและปัจจัยนำเข้าที่จำเป็น ได้แก่ ความหลากหลายของผู้เข้าร่วม ได้แก่ กลุ่มผู้นำ กลุ่มเยาวชน และกลุ่มข้าราชการ ช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงการเรียนรู้ได้ดี (2) สำนึกสาธารณะเกิดจากการเรียนรู้จากของจริง นำไปสู่จินตนาการ ทั้งในด้านภาพฝันอนาคตหรือวิสัยทัศน์ และภาพแนวโน้มของปัญหาไปพร้อมกัน (3) ความสำเร็จเล็กๆ ช่วยเสริมสร้างความมั่นใจในการพึ่งตนเอง แต่สิ่งดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นโดยง่ายและรวดเร็ว หากจะค่อยๆ สั่งสมความมั่นใจ และความสำนึกในการพึ่งตนเองทีละเล็กละน้อย จากความสำเร็จเล็กๆ แล้วขยายสู่จิตสำนึกสาธารณะที่กว้างออกไปตามลำดับ

### 6.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมด้านการจัดการมูลฝอย

สุพิระ ถัดดาชยาพร และ อารีย์ ถัดดาชยาพร (2542) ได้ศึกษาวิจัยโดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการมูลฝอยที่เหมาะสมสำหรับชุมชนและสถานประกอบการ ตามพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 ผลที่ได้รับคือ ระเบียบการจัดการมูลฝอยชุมชนที่ผ่านการยกร่าง พิจารณา และการจัดทำประชาพิจารณ์ในระดับชุมชน ซึ่งเป็นที่ยอมรับจากประชาชนในชุมชนที่จะนำไปปฏิบัติ หรือประกอบการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่นต่อไป นอกจากนี้มีข้อค้นพบประการหนึ่งคือ กระบวนการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับปัญหามูลฝอยของชุมชน ตั้งแต่ขั้นตอนการคิด ตัดสินใจ เรียนรู้ และหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน สามารถสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องให้แก่ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น จะเห็นได้ว่า การใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม น่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการมูลฝอยของชุมชน ควบคู่ไปกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้านการจัดการมูลฝอยให้แก่ประชาชน เนื่องจาก

เป็นวิธีที่มีความยืดหยุ่นสูง ปรับเปลี่ยนได้ตามเงื่อนไขบริบทของชุมชน และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการจัดการมูลฝอย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดด้านการจัดการมูลฝอยในปัจจุบัน ซึ่งเนื้อหาจากการตรวจเอกสารในบทนี้ สามารถใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติในการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลทั้งในภาคสนาม และภาคนิพนธ์ต่อไป